

Pedagogická
fakulta
Faculty
of Education

Jihočeská univerzita
v Českých Budějovicích
University of South Bohemia
in České Budějovice

Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích
Pedagogická fakulta
Katedra pedagogiky a psychologie

Bakalářská práce

Rodinné rituály u předškoláků

Vypracovala: Adéla Karasová

Vedoucí práce: Mgr. Zdeňka Bajgarová, Ph.D.

České Budějovice 2019

Prohlášení:

Prohlašuji, že svoji bakalářskou práci jsem vypracovala samostatně pouze s použitím pramenů a literatury uvedených v seznamu citovaných zdrojů.

Prohlašuji, že v souladu s § 47b zákona č. 111/1998 Sb. v platném znění souhlasím se zveřejněním své bakalářské práce, a to v nezkrácené podobě elektronickou cestou ve veřejně přístupné části databáze STAG provozované Jihočeskou univerzitou v Českých Budějovicích na jejích internetových stránkách, a to se zachováním mého autorského práva k odevzdanému textu této kvalifikační práce. Souhlasím dále s tím, aby toutéž elektronickou cestou byly v souladu s uvedeným ustanovením zákona č. 111/1998 Sb. zveřejněny posudky školitele a oponentů práce i záznam o průběhu a výsledku obhajoby kvalifikační práce. Rovněž souhlasím s porovnáním textu mé kvalifikační práce s databází kvalifikačních prací Theses.cz provozovanou Národním registrem vysokoškolských kvalifikačních prací a systémem na odhalování plagiátů.

V Českých Budějovicích 29.4.2019

.....

Adéla Karasová

Poděkování

Touto cestou bych ráda poděkovala vedoucí mé bakalářské práce Mgr. Zdeňce Bajgarové, Ph.D. za laskavé a motivující vedení, cenné rady i čas, který mi věnovala při psaní a realizaci výzkumu. Rovněž bych chtěla poděkovat všem respondentům za sdílnost a ochotu se na výzkumu podílet.

Abstrakt

Název práce: Rodinné rituály u předškoláků

Autor práce: Adéla Karasová

Vedoucí práce: Mgr. Zdeňka Bajgarová, Ph.D.

Počet stran: 70

Tato práce se zabývá rodinnými rituály v rodinách předškoláků. Teoretická část práce shrnuje dosavadní nálezy týkající se souvislostí mezi rodinnými rituály a dalšími proměnnými rodičovství a vývojem dítěte v předškolním věku.

Praktická část je tvořena vícečetnou případovou studií. Jejím cílem bylo získat pohled matek a předškolních dětí na rituál a zároveň zaznamenat, jak je rituál utvářen a jak jsou do tohoto procesu zapojeny děti samotné.

Data byla sbírána formou polostrukturovaných rozhovorů s matkami a jejich předškolními dětmi. Výsledky byly popsány jak v jednotlivých kazuistikách, tak v mezikazuistickém srovnání. Ukázalo se, že významným faktorem v utváření rituálů je vyčíženost matky, která zároveň souvisí jak se samotným výskytem rituálu, tak s jeho průběhem a vztahem k němu. Z výsledků je také zřejmé, že pro děti je velmi významná přítomnost členů rodiny u rituálu, která hraje mnohdy významnější roli než pravidelné opakování. Zaznamenány byly i shody v pohledu na rituál matek a dětí v jednotlivých rodinách.

Klíčová slova: Rodinné rituály; předškolní věk; rodina; mateřství.

Abstract

Title: Family rituals in preschool children

Author: Adéla Karasová

Thesis supervisor: Mgr. Zdenka Bajgarova, Ph.D.

Number of pages: 70

This thesis deals with family rituals in preschoolers. The theoretical part of the thesis summarizes the existing findings concerning the relationship among family rituals and other variables of parenthood and the development of a pre-school child.

The practical part consists of a multiple case study. Its aim was to get the view of mothers and preschool children on the ritual and to record how the ritual is shaped and how the children themselves are involved in the process.

The data were collected in the form of semi-structured interviews with mothers and their pre-school children. The results were described in both case reports and in the inter-case comparison. It was shown that a significant factor in the formation of rituals is the workload of the mother, which at the same time is related both to the occurrence of the ritual and to its course and relation to it. It is also clear from the results that the presence of family members is very important for children. It often plays a more important role than regular repetition. There was also found a consensus on the ritual of mothers and children in individual families.

Keywords: Family rituals; preschool age; family; motherhood.

Obsah

1. TEORETICKÁ ČÁST	8
1.1 ÚVOD	8
1.2 PŘEDŠKOLNÍ VĚK	9
1.2.1 Vymezení a charakteristika předškolního věku	9
1.2.2 Vývoj poznávacích procesů.....	9
1.2.3 Vývoj verbálních schopností	11
1.2.4 Emoční vývoj.....	12
1.2.5 Socializace	13
1.2.6 Sebepojetí.....	14
1.2.7 Postoj k pravidlům.....	15
1.3 RODINA.....	16
1.3.1 Charakteristika rodiny dítěte předškolního věku.....	16
1.3.2 Ritualizované činnosti v rámci rodiny.....	17
1.3.3 Rodinné rituály v souvislosti s vývojem dítěte a rodiny	19
1.3.4 Vztah rodičovské self-efficacy a rodinných rituálů	19
1.4 TRADICE A RITUÁLY	20
1.4.1 Vymezení pojmů	20
1.4.2 Význam rituálů v rodině	21
1.4.3 Rodinné rituály a partnerský vztah.....	22
1.4.4 Rodinné rituály ve vývoji dítěte	22
2. PRAKTICKÁ ČÁST	24
2.1 ÚVOD	24
2.2 CÍL VÝZKUMU	24
2.2.1 Výzkumné otázky.....	25
2.3 METODY	25
2.3.1 Výzkumná metodologie a design výzkumu.....	25
2.3.2 Výběr respondentů	26
2.3.3 Sběr dat	27

2.3.4 Analýza dat.....	27
2.3.5 Etika výzkumu.....	28
2.3.6 Kontrola kvality dat.....	28
2.4 VÝSLEDKY	29
2.4.1 Případové studie.....	29
2.4.2 Mezikazuistické srovnání.....	44
2.5 DISKUZE	48
2.6 LIMITY STUDIE	50
3. ZÁVĚR.....	51
POUŽITÁ LITERATURA	52
PŘÍLOHY	54
PŘÍLOHA Č. 1 – OTÁZKY POLOSTRUKTUROVANÉHO ROZHOVORU S MATKOU.....	54
PŘÍLOHA Č. 2 – OTÁZKY POLOSTRUKTUROVANÉHO ROZHOVORU S DÍTĚTEM	55
PŘÍLOHA Č. 3 – SADY OBRÁZKŮ POUŽITÝCH U DĚTSKÝCH ROZHOVORŮ	56
<i>Sada obrázků A.....</i>	<i>56</i>
<i>Sada obrázků B.....</i>	<i>58</i>
<i>Sada obrázků C.....</i>	<i>59</i>
<i>Sada obrázků AB</i>	<i>60</i>
PŘÍLOHA Č. 4 – SEZNAM KÓDŮ A SUBKATEGORIÍ.....	61
PŘÍLOHA Č. 5 – TABULKA KATEGORIÍ A SUBKATEGORIÍ	69
PŘÍLOHA Č. 6 – SÍŤ AXIÁLNÍHO KÓDOVÁNÍ.....	70

1. Teoretická část

1.1 Úvod

Tématem této bakalářské práce jsou rodinné rituály u předškoláků. Rituály jsou pro rodinný život bezpochyby velmi důležité, dávají jejím členům pocit jistoty, stálosti, pomáhají nastavit v rodině určitý režim. Pro děti může rituál tvořit jakési záchytné body, pomocí kterých se mohou lépe orientovat. V neposlední řadě rituály umožňují členům rodiny trávit čas společně, a to nejen v rámci prožití svátků a tradic v průběhu roku, ale také během běžných dnů, ať už se jedná o rituály, které si rodina určuje sama a mají tak pro ně specifický význam, nebo o běžné rituály vyskytující se ve více rodinách, jako například společné stolování. Avšak i tyto „běžné rituály“ mají v každé rodině specifický průběh, každá rodina si i ty nejběžnější momenty utvoří po svém a v tom spočívá jejich výjimečnost.

V teoretické části svojí práce se budu věnovat pojmům rituál a tradice, dále rodičovství a rodině celkově, a to zejména jakou roli zde hrají rituály. V souvislosti s rituály budu také charakterizovat předškolní věk jako takový.

Praktická část je tvořena vícečetnou případovou studií. Formou rozhovorů s matkami a jejich předškolními dětmi jsem se pokusila zachytit jejich subjektivní pohledy na rituál, pochopit, jak v daných rodinách rituál vzniká, jak je utvářen a jak jsou do tohoto procesu zapojeny děti. Zaznamenala jsem také pohled předškolních dětí na rituál a to, které činnosti vnímají jako pravidelné a zda si výjimečnost rituálů uvědomují.

V této práci jsem se zaměřila na předškolní věk zejména proto, že děti v tomto období mají zvýšenou potřebu pravidel, aktivně se účastní rodinného dění a začínají si uvědomovat denní, týdenní a roční rytmy.

1.2 Předškolní věk

V následující části se budu věnovat charakteristice předškolního období, vývoji poznávacích procesů, verbálních schopností, emočnímu vývoji, sebepojetí a socializaci v kontextu rodinných vztahů. Věnovat se budu také postoji k pravidlům, a to zejména proto, že nastavení pravidel a určitá regulace souvisí s chodem rodiny, a tedy i s rodinnými rituály.

1.2.1 Vymezení a charakteristika předškolního věku

Předškolní věk trvá od 3 do 6-7 let. Jeho konec nebývá určen jen fyzickým věkem, ale zejména sociálně, tedy nástupem do školy (Vágnerová, 2017). Už ze samotného názvu tohoto období je patrné, že se jedná o dobu „před školou“. Z hlediska vývoje se jedná o jedno z nejvýznamnějších období. Z názvu by se také mohlo zdát, že jde jen o jakousi přípravu na daleko významnější dění v budoucnu, tedy nástup do školy a samotnou školní docházku. Dle Matějčka (2005) je vstup dítěte do školy sice nepřehlédnutelný, *avšak věk předškolní je velká vývojová epocha, samostatná a svébytná, srovnatelná co do významu se středním školním věkem* (Matějček, 2005, s. 139).

Děti v tomto období vospívají po všech stránkách, tedy tělesně, pohybově, intelektově, citově i společensky. Jsou velmi aktivní a poměrně samostatné (Matějček, 2005). Charakteristická je také stabilizace vlastní pozice ve světě, ale zároveň diferenciaci vztahu ke světu. Vztah ke světu je určován zejména intuitivním uvažováním a fantazijním myšlením (Vágnerová, 2017).

1.2.2 Vývoj poznávacích procesů

V předškolním období je poznávání zaměřeno na nejbližší svět a na pochopení pravidel, která v něm platí. Typický způsob uvažování dětí v tomto období označil Piaget (1966) jako názorné, intuitivní myšlení. Vzhledem k tomu, že předškolní děti ještě nevyužívají logiku, je jejich myšlení nepřesné a má mnohá omezení (Vágnerová, 2017). Příkladem takového omezení je tendence držet se jednoho znaku, který je většinou perцепčně nápadný. Tuto tendenci označujeme pojmem **centrace**.

Vlivem centrace předškolní děti nedokážou uvažovat komplexně, a tedy neumí situaci posoudit z více hledisek. To je také jeden z důvodů, proč bychom se neměli snažit racionalizovat jim určité situace, nebo například pohádky. Pro předškolní věk jsou pohádky velmi důležité, a to také kvůli rozvoji kognitivních procesů. To, že v pohádkách existují čistě dobré a špatné postavy má svůj význam a neměli bychom to měnit. Kaufmannová-Huberová uvádí několik zásad o vyprávění

příběhů, mezi kterými najdeme také: „*Nikdy dítěti pohádku nevysvětlujeme (to má smysl jen u mladistvých a dospělých)*“ (Kaufmannová-Huberová, 1998, s.36).

Pro centrický způsob uvažování je nejvýznamnější pohled dítěte na situaci nebo objekt. Pokud bychom dítěti dali najevo, že jeho způsob uvažování je nepřesný nebo dokonce chybný, dítě by se pravděpodobně bránilo (Vágnerová, 2017). Přestože je důležité brát ohled na subjektivní pohled dítěte na věc, pro morální a sociální vývoj předškolních dětí je zároveň velmi důležité rozvíjet schopnost dívat se na věc z úhlu jiného člověka.

Dalšími typickými způsoby, kterými předškolní děti nazírají na svět, jsou **fenomenismus**, tedy že dítě vnímá svět pouze tak, jak se jeví jemu, a **prezentismus**, který značí vázanost na přítomnost, která pro dítě představuje subjektivní jistotu (Vágnerová, 2017).

Děti předškolního věku mají tendenci pomáhat si při interpretaci reálného dění fantazií. Tento jev značíme pojmem **magičnost**; díky ní může být dětský pohled na svět zkreslený. Předškolní věk je vrcholnou dobou fantazie a Matějček o něm říká, že „*je pravděpodobné, že naše fantazie nebude už nikdy později v našem životě tak živá, neotřelá a tvořivá jako v tomto věku předškolním*“ (Matějček, 2005, s. 153). Magičnost také souvisí s některými rituály, které jsou pro předškolní věk typické. Nejvýznamnějším takovým rituálem běžného dne je předčítání nebo vyprávění pohádky na dobrou noc, které má značný vliv na rozvoj dětské fantazie. Ze sezónních rituálů stojí za zmínku Vánoce, které jsou spojené hned s několika magickými rituály. Snad každé dítě před Vánoci píše dopis Ježíškovi a na Štědrý den netrpělivě očekává jeho příchod.

Dalším typickým způsobem zpracování informací je **absolutismus** neboli přesvědčení, že každé poznání musí mít definitivní platnost. Podle Vágnerové (2017) tato tendence pramení z dětské potřeby jistoty, která má tak velký význam, že proměnu aktuální podoby světa chápou děti jako ztrátu původní totožnosti. Tato skutečnost má také spojitost s rituály, a to zejména ročními. Když předškolní dítě uvidí dospělou osobu převlékat se za Mikuláše, čerta, nebo anděla, pravděpodobně si bude myslet, že se v ně tato osoba proměnila. Vágnerová (2017) ale také udává, že některé pětileté děti už jsou schopny mnohé z těchto proměn rozpoznat a chápou, že podstata člověka se nezměnila a že je to stále on. Tato schopnost se na konci předškolního věku zdokonaluje.

Předškolní děti bývají spokojené pouze tehdy, kdy něco platí absolutně. Ve vztahu k pravidlům bývají velmi málo flexibilní a mají tendenci na nich ulpívat (Vágnerová, 2017). I to je jeden z důvodů, proč je pravidelně se opakující režim a rituál pro předškolní děti tolik důležitý.

1.2.3 Vývoj verbálních schopností

Verbální schopnosti předškolních dětí se zdokonalují po formální i obsahové stránce. Děti verbální kompetence rozvíjí zejména v komunikaci s dospělými, ale také s vrstevníky, ovlivnit rozvoj řeči mohou i média (Vágnerová, 2017). Pro některé děti je vliv médií, a to zejména televize, velmi významný. Je ale třeba pamatovat na to, že mateřský jazyk, který dítě vnímá a ve kterém by se mělo zdokonalovat, by měl být přizpůsoben řečovým schopnostem dítěte. Proto je rozhovor s pozitivně a empaticky laděnou osobou nesrovnatelný s jinými vlivy (Rosenbaumová, & Šulová, 2002 in Šulová, 2010). Pro předškolní věk jsou typické otázky „proč“ a „jak“, které jsou významné jednak pro obohacení slovní zásoby, ale také pro rozvoj správného vyjadřování.

V předškolním věku dochází k rozvoji schopnosti fungovat jako posluchač i vypravěč. Předškoláci už také chápou a respektují základní pravidla komunikace (Vágnerová, 2017). Významnou změnou pro řečový vývoj dítěte je schopnost vnímat předčítaný text. Kontakt dítěte s knihou obohacuje kognitivní schopnosti, vliv je zaznamenán zejména na rozvoj slovní zásoby. Zároveň předčítání rozšiřuje vztahový a emocionální rámec dítěte (Šulová, 2010). Matějček (2005) zmiňuje ve vztahu s předčítáním také rozvoj prosociálních schopností, jejichž základy dítě získává především z příkladů hrdinství, obětavosti a upřímnosti, jak jsou tradovány v pohádkách. Společné čtení rodičů s dětmi v sobě ukrývá víc než jen čtení samotné. Tento rituál může zahrnovat spoustu dalších významných okolností jako například ukazování si obrázků, nebo pravidelné čtení na jednom určitém místě. Takto se předčítání může změnit v emocionálně pozitivní událost a čtení knih se pro děti stává příjemnou, obohacující zkušeností (Rosenkoetter, & Barton, 2002 in Spagnola, & Fiese, 2007).

Pro rozvoj řeči v předškolním věku hraje významnou roli také společné stolování. V rámci společného stolování členové rodiny diskutují o událostech dne, mluví o minulosti a dělají plány do budoucna. Vzhledem k tomu, že u jídla se sejde větší množství lidí, jazyk bývá bohatší a složitější, což přispívá k rozvoji slovní zásoby dítěte. V longitudinální studii bylo zjištěno, že děti z rodin, kde se u stolu aktivně hovořilo, měly větší slovní zásobu a lepší jazykové schopnosti (Beals, 2001 in Spagnola, & Fiese, 2007). Konverzace u stolu jsou příležitostí nejen pro učení jazyka, ale také pro rozvoj myšlení (Spagnola, & Fiese, 2007). Rodiny, které investují svůj čas do organizovaných aktivit a pravidelných rituálů jako je předčítání nebo společné stolování, mají také děti s lepšími studijními výsledky (Spagnola, & Fiese, 2007).

1.2.4 Emoční vývoj

Pojmenovávat různé pocity a tím zlepšovat jejich rozlišování a rozdělení na dobré a špatné se děti učí už v batolecím věku. V předškolním věku pak tento vývoj pokračuje, významně narůstá schopnost porozumět emocím svým a emocím druhých. Naučit se rozlišit a pojmenovat různé pocity je důležité pro komunikaci a vzájemné porozumění. V těchto obdobích se děti s pomocí rodičů také učí ovládat nežádoucí emoční reakce. Je však potřeba vyhnout se přílišným nárokům na regulaci vlastních emocí, aby nedošlo k narušení orientace ve vlastních pocitech (Vágnerová, 2010). Znalost emocí a schopnost je regulovat jsou ve vzájemném vztahu; například Denham a kol. (2002) ukázali, že 3–4 leté děti s horší znalostí vlastních emocí mají ve svém následném vývoji větší obtíže s regulací hněvu a agresivního chování v mateřské škole.

Oproti batolecímu věku jsou emoční prožitky předškoláků stabilnější a vyrovnanější. Ubývá také negativních emočních prožitků a převažuje tak pozitivní emoční ladění. Emoce jsou však stále velmi intenzivní a snadno se mění – smích často střídá pláč a naopak (Vágnerová, 2017).

Emoční paměť se vyvíjí postupně, a proto je většina prožitků stále ještě vázána na aktuální dění. To znamená, že většina prožitků je vázána na aktuální situaci a bývají spojeny s momentálním uspokojením či neuspokojením. Přesto už ve vyprávění starších předškolních dětí můžeme zaznamenat vzpomínky na jejich dřívější pocity (Vágnerová, 2017).

Projevy strachu v předškolním věku souvisí zejména s rozvojem představivosti. Strach sám o sobě není nic špatného. Díky němu se dítě učí rozlišovat co smí a nesmí a dokáže odhalit nebezpečí. Se strachem se člověk setkává neustále a dá se víceméně zdařile potlačit nebo zmírnit. U dětí tomu mohou pomoci nejrůznější rituály. Pomocí těchto rituálů si dítě může zvolit techniku, díky které promítne svůj strach například do nějakého předmětu. Tento předmět může zničit, nebo se s ním jinak vypořádat. Je potřeba, aby děti s rodiči při utváření takových rituálů spolupracovaly. Kaufmannová-Huberová jako příklad uvádí chlapce, který se po divadelním představení bál vlka. Kvůli strachu z něj nemohl několik nocí usnout. S pomocí rodičů proto vymyslel rituál, při kterém obrázek vlka, který sám nakreslil, roztrhal a spláchl do záchodu. Tento rituál chlapec opakoval několik dní po sobě a po určité době se strachu z děsivé bytosti zbavil úplně (Kaufmannová-Huberová, 1998).

V předškolním věku je vytvoření silných emočních vazeb velmi důležité zejména kvůli značnému vlivu na duševní zdraví dítěte. K tomu přispívají opakovaná rodinná setkání, a to zejména při společném stolování. Pro emocionální klima rodiny mohou být konverzace u společného jídla obzvláště přínosné. Ve studii s 80 nízkopříjmovými matkami dětí předškolního věku všechny

matky naznačovaly, že očekávané pravidelné rutiny a rituály, jako například společné stolování, byly spojeny s pozitivními emocemi (Kubíček, 2002 in Spagnola, & Fiese, 2007).

V předškolním věku také dochází k rozvoji emoční inteligence a děti se lépe orientují v emocích ostatních lidí (Vágnerová, 2017). Emoce zaujímají ústřední postavení v pojetí a zpracovávání sociálních interakcí a přenášejí zásadní mezilidské informace, které mohou vést k interakci. To může být obzvláště důležité právě v období předškolního věku, kdy je jedním z klíčových vývojových úkolů udržování pozitivního vztahu s vrstevníky (Denham et al., 2002).

1.2.5 Socializace

Socializace dítěte v předškolním věku je ovlivněna řadou faktorů. Jedním z nich je sociokulturní kontext, ve kterém dítě vyrůstá a ve kterém je vychováno (Mongersternová in Šulová, & Zaouche-Gaudron, 2003).

Primární vliv na socializaci dítěte má jeho rodina. V předškolním věku však dítě začíná navazovat vztahy i mimo ni. V interakci s jinými lidmi také probíhá proces socializace a individuace. Předškoláci se učí novým sociálním dovednostem, rozvíjí komunikaci i zralejší způsoby interakce. Předškolní dítě dokáže zařadit osoby do různých sociálních skupin. Sociální skupiny, které dítě umí rozlišit, jsou: rodina, vrstevníci a mateřská škola. Vztahy s vrstevníky významně působí na socializaci předškolních dětí. Vrstevníci ovlivňují vývoj emoční i kognitivní oblasti (Vágnerová, 2017). Výsledky výzkumu, který se zabývá vlivem vrstevníků na rozvoj schopností dětí předškolního věku, říkají, že existuje pozitivní vztah mezi schopnostmi vrstevníků a rozvojem kognitivních, předčtecích a jazykových dovedností dětí v předškolních zařízeních (Henry, & Rickman, 2005). Podle Eriksona dítě potřebuje vrstevnickou skupinu také proto, že mu nepřináší tolik pocitů viny jako konfrontace s dospělými jedinci. Vrstevníci jsou stejně nemotorní, nedokonalí, neposlušní a iniciativní jako ono samo (Erikson, 1968 in Šulová 2016).

Předškolní děti také začínají jednat s rodiči o denních rutinách a rituálech. Rodinné rutiny a rituály poskytují dětem strukturu pro socializaci kulturně přijatelného chování (Spagnola, & Fiese, 2007).

Se socializací souvisí také rozvoj samostatnosti a sebeobsluhy. Díky vysoké sugestibilitě si děti v předškolním věku lehce osvojují pracovní, společenské, ale také hygienické návyky toho prostředí, kde vyrůstají (Matějček, 2005). Pro osvojení těchto návyků jsou důležité činnosti, které se v životě dítěte každodenně opakují, tedy rituály. Jedná se o běžné činnosti jako například čištění zubů. *„Jestliže si dítě v tomto věku zvykne čistit si zuby, pak je velká naděje, že už tento návyk v životě neztratí.“* (Matějček, 2005, s. 150) To samé můžeme tvrdit o mytí

rukou, chování u stolu, večerní hygieně, usínání, vstávání a tak podobně. Pro překonání případných obtíží při osvojování žádoucího chování Matějček (2005) navrhuje pro rodiče určité zásady. Rodiče by neměli spěchat, být nervózní, zmatkovat, kýžené chování by měli odměnit pochvalou. Jako nejdůležitější pak Matějček vidí důslednost ve vyžadování chování a pravidelnost v jeho postupu. Právě ona pravidelnost je pro všechny rituály typická a činí je tak tolik významnými.

1.2.6 Sebepojetí

Sebepojetí je utvářeno od raného dětství v interakci s ostatními lidmi. Klíčová je zde interakce s matkou. Velkou roli ve vztahu k sobě samotnému hraje v dětství rodičovský přístup a chování, které dítěti signalizuje, jaká hodnota je mu přičítána (Vágnerová, 2010). Je velmi důležité, aby rodiče své zásady a normy prosazovali přiměřeně a láskyplně, aby u dítěte nebyl vyvolán nepřiměřený pocit viny, který by následně mohl velmi komplikovat rozvoj jeho identity (Šulová, 2016).

Předškolní věk je stejně jako věk batolecí významným obdobím pro rozvoj dětského sebepojetí. Zatímco v batolecím období si dítě začíná uvědomovat samo sebe, v období předškolním je pro rozvoj sebepojetí důležitá možnost pronikat do širší společnosti. Uvažování o svojí osobě je pro předškolní dítě charakteristické **egocentristem**, kterým si potvrzuje vlastní významnost. Dále je typické **fenomenismem**, díky kterému odlišuje nápadné podstatné i nepodstatné znaky ve vztahu k vlastní osobě a **magičnosti**, jejíž pomocí si dítě zachová přijatelný obraz sebe sama (Vágnerová, 2017).

Předškolní období je významné také pro přijetí role vlastního pohlaví v biologickém i sociálním smyslu. Je proto důležitá možnost sledovat oba rodiče v běžné komunikaci a činnostech, aby mohly být nalezeny mužské a ženské strategie řešení problémů, reakce i postoje (Šulová, 2016).

U předškolních dětí ještě není rozvinutá schopnost introspekce, a proto je sebepojetí úzce spjato s rodinou. Základ sebehodnocení tedy v předškolním věku vzniká pod přímým vlivem primární rodiny. Vlastní sebehodnocení vychází z hodnocení přijímaného z okolí dítěte, které je spojeno s negativním nebo pozitivním emočním prožitkem. Takto utvořené sebehodnocení a sebevědomí následně spoluutváří základní předpoklady úspěšnosti jedince (Mentel, Orel, & Obereignerů, 2016).

1.2.7 Postoj k pravidlům

Erikson označuje předškolní věk jako období iniciativy, ve kterém hraje významnou roli potřeba aktivity (Erikson, 1963 in Vágnerová, 2017). Díky této potřebě jsou předškolní děti velmi činorodé, rády se účastní různých činností, předvádějí se a to proto, že potřebují být chváleny, obdivovány a uznávány. Právě tato potřeba souvisí s ochotou jednat v souladu s pravidly. Internalizace norem souvisí také s konformitou k názoru autorit. Předškolní děti automaticky považují názor dospělých, zejména rodičů, za správný. Rodiče pro dítě představují vzor, kterému se chtějí ve všech směrech podobat, akceptují tak veškeré jejich názory a postoje. Identifikace s rodičem nejen že pomáhá internalizovat normy, ale zároveň posiluje sebejistotu a zlepšuje sebehodnocení (Vágnerová, 2017).

Význam zde také má tzv. **morální realismus**, který značí tendenci nahlížet na pravidla jako na něco pevně daného, co nelze měnit (Vágnerová, 2017). I v této oblasti má důležité postavení rodina, která dítěti umožňuje identifikovat se s normami „svých“ lidí, přijímat jejich pravidla a později tak formovat vlastní postoj k normám. Ve výchově v rodině je vše usnadněno citovým poutem mezi rodiči a dětmi. Jedním z prostředků prosazování pravidel jsou odměny a tresty. Pro adekvátní morální vývoj dítěte je potřeba, aby nároky na ně byly přiměřené jeho věku a možnostem a aby používané odměny a tresty nenarušovaly a spíše posilovaly emoční vztah a důvěru dítěte k rodiči (Šulová, 2016). Další alternativou k odměnám a trestům je vedení dítěte k uvažování o následcích svého jednání, o jeho dopadu na druhé jedince (Kopřiva, & Nováčková, 2015).

Protože u předškolních dětí stále převládá **absolutismus** (přesvědčení o definitivní a jednoznačné platnosti), chápou ztrátu pravidel jako ztrátu jistoty. Předškolní děti se cítí lépe, když jsou pravidla nastavená a nemění se. O nepřítomnosti pravidel a přílišné volnosti říká Matějček: „*Nekontrolovaná volnost v rozhodování a jednání nečiní děti samostatnými, nýbrž svévolnými – a to jim přináší kupodivu moc málo radosti, zato tím více problémů.*“ (Matějček, 2005, s. 171)

Přítomnost pravidel souvisí také s rozvojem svědomí. Na konci předškolního věku se děti začínají s normami ztotožňovat. Pokud nejsou zvnitřněné normy následně dodržovány, objeví se pocit viny (Vágnerová, 2017). Právě ten je pro rozvoj svědomí klíčový.

1.3 Rodina

Rodina funguje jako základní socializační činitel. Můžeme ji označit jako nejdůležitější jednotku veškerého společenského vývoje dítěte. Právě v ní se zakládají první vazby dítěte, ale také zde dochází k učení mnohých vnějších sociálních rolí (Fontana, 2014). Rodina jedinci předává modely chování, poskytuje mu identifikační vzory a tím se podílí na formování jeho osobnosti. Zároveň ovlivňuje vývoj všech jedinců, kteří jsou jejími členy (Šulová, 2016).

Helus (1973) definuje čtyři základní složky, které vystihují základní funkce rodiny. Jednou z nich je **hodnotově normativní** složka, zahrnující předávání hodnot, norem, pravidel, způsobů komunikace, uvažování a řešení problémů (Šulová, 2016). Další je **mezilidsky vztahová** složka, která je postavená na interakci dítěte s ostatními členy rodiny. Už v prvních měsících života může dítě pozorovat interakce ostatních. Později mu rodina pomáhá procvičovat a korigovat vlastní chování a projevy, a to zejména pomocí hry, nebo jiné společné činnosti. Třetí složku nazýváme **rezultativní** a ta zahrnuje materiální a duchovní produkty, které jsou dítěti předávány v přirozených rodinných situacích (Šulová, 2016). Právě do této složky řadíme rodinné rituály, díky kterým jsou dítěti předávány určité hodnoty, zároveň je mu umožněna vlastní produkce. Dítě se tak stává součástí materiální i duchovní kultury. Poslední je složka **osobnostní**, která se týká zejména osobního rozvoje, integrity a pochopení vztahového a sociálního systému (Helus, 1973).

1.3.1 Charakteristika rodiny dítěte předškolního věku

Pro dítě předškolního věku představuje rodina, dle Šulové (2016), nejvýznamnější vztahový rámec. Poskytuje zázemí, jistotu, bezpečí a v ideálním případě i bezvýhradné přijetí. V době od dvou do pěti let dítě prochází rychlým a významným vývojem, při kterém dochází k osvojení slovních, praktických i sociálních dovedností. Také pro nabytí těchto dovedností je důležitá nejen mateřská osoba, ale celá rodina a domov (Langmaier, & Matějček, 2011). Velkou roli v osvojování a procvičování těchto dovedností hraje zejména emocionálně kladně laděné prostředí rodiny. Zpětné vazby by měly být podávány blízkými osobami šetrně a postupně (Šulová, 2016). Velkou roli při podání zpětné vazby hraje také individuální přístup přizpůsobený vlastnostem či temperamentu dítěte. Někteří rodiče nejsou schopni být vůči svému dítěti dostatečně empatičtí. Může to být způsobeno vrozenou povahovou vadou rodiče, deprivací v původní rodině, ale také extrémním temperamentem dítěte, jeho nemocí, nebo problémy se spánkem (Matoušek, 1993). Necitlivý přístup rodičů může vést ke vzniku úzkosti v daném okamžiku a negativní zkušenosti, která může nakonec způsobit potíže v sociálních interakcích

ve smyslu agresivity či sociálního stažení se (Leerkes, Blankson, & O'Brien, 2009). Dále bylo prokázáno, že citlivá emocionální podpora v předškolním věku souvisí s lepšími výsledky v rámci následné školní docházky (Leerkes et al., 2011).

Role všech členů jsou ve zdravé rodině jasně vymezeny (Šulová, 2016). Díky tomu má dítě možnost vytvořit si k jednotlivým členům rodiny diferencované vztahy, více se s nimi ztotožnit a nachází tak mezi nimi své místo. Díky pochopení rozdílných rodinných vztahů si také samo dítě vymezuje svoji roli a objevuje tendence k osamostatnění (Langmaier, & Matějček, 2011).

Předškolní dítě začíná pozice jednotlivých členů rodiny lépe chápat. Uvědomuje si jejich význam, ale také vztah k sobě samému. To vše dítě posuzuje z vlastní pozice vlivem přetrvávajícího poznávacího egocentrismu. Vztah s matkou dítě vnímá jako zdroj jistoty a bezpečí. Na rozdíl od předchozích vývojových etap ale vazba na matku není tak těsná a dítě se začíná postupně odpoutávat. Otec zaujímá většinou roli vedlejší pečující osoby. Vztah s otcem bývá více variabilní než vztah s matkou, a to proto, že role otce není tak jasně vymezena a jeho míra angažovanosti závisí na dalších faktorech (Vágnerová, 2017). Z výzkumu, kterého se zúčastnilo 110 dětí a jejich otců vyplývá, že vyšší angažovanost otce může být důležitým zdrojem pro úspěšný kognitivní a sociálně emocionální rozvoj (Meuwissen, & Carlson, 2015). Také vztahy se sourozenci jsou pro děti velmi důležité, na rozdíl od vrstevníků totiž většinou dosahují jiné vývojové úrovně (Vágnerová, 2017). Pro staršího sourozence znamená příchod mladšího sourozence konkurenci. Může různými způsoby protestovat proti změně svého postavení. Není výjimkou, že se u dětí objeví zpomalení vývoje, nebo dokonce návrat do ranějších stádií (Matoušek, 1993). V souvislosti s významnými sociálními vztahy předškoláků je potřeba zmínit také prarodiče, kteří dítěti poskytují významnou alternativu chápání dospělé autority. Jejich životní tempo je odlišné a postoje tolerantnější. Role prarodičů se nejvíce projevuje na konci batolecího věku a ve věku předškolním (Šulová, 2016).

1.3.2 Ritualizované činnosti v rámci rodiny

Jak už bylo několikrát zmíněno, jednou z nejvýznamnějších funkcí rodiny je funkce emocionální (Šulová, 2016). Jakýsi základ pro utvoření silných emočních vazeb významných pro psychický vývoj dítěte poskytují ritualizovaná rodinná setkání.

U činností, které rodina vykonává v častých a pravidelných intervalech, dojde k takzvané **ritualizaci**. Tímto pojmem značíme ustálený způsob vykonávání určité činnosti, se kterým jsou všichni zúčastnění srozuměni.

Pro ritualizované události je typické, že sjednocují rodinu tím způsobem, že v jejich průběhu se obvykle nedělá nic jiného než ona jediná činnost (Matoušek, 1993).

Nejvýznamnějšími rituály všedního dne jsou:

- **Společné stolování**, jehož součástí je i předpoklad dodržení určitých zásad, jako například: kdo jídlo připravuje, kdo sklízí nádobí ze stolu, konkrétní čas jídla, nebo stálý zasedací pořádek. V rámci výzkumu, kterého se zúčastnilo 132 rodičů dětí předškolního věku, jeho autoři zjistili, že v 72% rodin je jídlo servírováno pravidelně v konkrétní čas (Wildenger et al., 2008).
- **Ukládání dětí ke spánku**, ke kterému patří i večerní hygiena, předčítání nebo vyprávění pohádky, často se vyskytuje i ritualizované rozloučení na noc.

V průběhu všech rituálů by mělo být jasné, co se od kterého rodiče očekává. Mezi ritualizované události řadíme i společnou práci a zájmy (Matoušek, 1993).

Oslavy svátků a narozenin také řadíme mezi rituály, během kterých je prohlubován pocit sounáležitosti. Pro dítě je oslava jeho narozenin obzvláště důležitá, a to především kvůli vnímání radosti z jeho existence. Narozeniny zejména mladších dětí by měly probíhat rituálně, tedy každý rok stejně, nebo alespoň podobně (Kaufmannová-Huberová, 1998).

Kromě svátků a narozenin slaví rodina také sezónní svátky jako například Vánoce a Velikonoce. Tyto svátky jsou plné rituálů, které se předávají z generace na generaci a upevňují a konzervují tak rodinné hodnoty.

Funkce všech rodinných rituálů, ročních i denních, jsou:

- Orientace v čase
- Poskytování bezpečí
- Posilování pocitu vlastní hodnoty (zejména vlastní svátek nebo narozeniny)
- Pocit sounáležitosti

(Kaufmannová-Huberová, 1998)

Fiese a Spagnola (2007) zdůrazňují zejména emocionální funkci rituálů. Podle nich jsou rituály postaveny vždy na emocionálních souvislostech, které mohou být pozitivní i negativní. Pokud jsou ritualizované činnosti příležitostí sdílet aktuální prožitky a získat citovou oporu, vzniká pak pocit sounáležitosti a každý účastník se cítí jako cenný člen skupiny. Naopak pokud jsou tato shromáždění příležitostmi k posměchu nebo konfliktu, emocionální vazby jsou spíše škodlivé (Spagnola, & Fiese, 2007).

1.3.3 Rodinné rituály v souvislosti s vývojem dítěte a rodiny

Rodiče pro předškolní dítě představují emočně velmi významnou autoritu, které přisuzují téměř všemocnost (Vágnerová, 2017). Věří, že jejich rodiče si poradí s každou situací, a právě to jim dává pocit jistoty a bezpečí, který je pro ně tolik důležitý.

S příchodem rodičovství musí být běžné rutiny, jako krmení a koupání začleněny do stávajících vzorců každodenního života. Po narození dítěte rodiče získávají nové role, aby uspokojili potřeby dítěte. Rodinné rituály jsou přizpůsobovány právě měnícím se potřebám. Tato skutečnost může být pro páry velmi náročná (Cowan, & Cowan, 2000 in Spagnola, & Fiese, 2007). Doba po narození prvního dítěte bývá označována také jako období první manželské krize (Matoušek, 1993). Je však důležité si uvědomit, že změna rutin a rituálů je součástí životního cyklu každé rodiny (Fiese, 2006 in Spagnola, & Fiese, 2007).

Výsledky výzkumu, který srovnává vznik rutin a emocionálních investic do rodinných rituálů ve skupině rodičů kojenců s rodiči předškolního věku, říkají, že v době, kdy děti dosáhnou předškolního věku, jsou rutiny předvídatelnější. Rodiče tak byli schopni poskytnout větší emocionální investice do udržování rodinných aktivit. Rodiče kojenců naopak hlásili méně předvídatelných rutin a méně emocionálních investic do rodinných rituálů. Život rodiny s kojenci se pravděpodobně soustředí na intenzivní péči o děti, což může snížit emocionální investice vkládané do rodinných rituálů (Fiese et al., 1993).

1.3.4 Vztah rodičovské self-efficacy a rodinných rituálů

V souvislosti s Bandurovou teorií self-efficacy (Bandura, 1982) vzniká pojem **parental self-efficacy**, neboli vnímaná rodičovská zdatnost, která je definována jako víra rodičů v jeho schopnost ovlivnit dítě a jeho prostředí, aby podpořili rozvoj a úspěch dítěte. Rodiče s vyšší mírou rodičovské self-efficacy se více angažují v proaktivních strategiích rodičovství, které následně u dětí zvyšují šanci na úspěch ve více oblastech (Ardelt, & Eccles, 2001).

Vnímaná rodičovská zdatnost bývá spojována také s utvářením rodinných rutin a rituálů. Existují určité důkazy, které naznačují, že předvídatelné a pravidelné rutiny zprostředkovávají účinky rodičovské self-efficacy na pozitivní vývoj dítěte. Rodičovská self-efficacy může být obzvláště důležitá pro rodiny s malými dětmi, kde zavedení pravidelných rutin a rituálů usnadní péči o děti. V souvislosti s rodičovskou self-efficacy bylo také zjištěno, že matky kojenců se cítí kompetentnější a spokojenější se svou rodičovskou rolí, pokud zároveň uvádí výskyt pravidelných rutin v domácnosti (Sprunger, Boyce, & Gaines, 1985 in Spagnola, & Fiese, 2007).

1.4 Tradice a rituály

Tradice a rituály jsou společenskými jevy, které jsou vzájemně propojeny a v lidském životě plní velmi významné funkce.

1.4.1 Vymezení pojmů

Než se budu věnovat rituálům v rámci rodiny a charakterizovat jejich význam, ať už ve vztahu k dětem, partnerskému vztahu nebo rodině celkově, je nejdříve nutné definovat, co vlastně rituál nebo tradice znamenají.

Pojem tradice není jednoznačný. Zjednodušeně lze říci, že tradice označuje to, co je předáváno nebo odkazováno z minulosti do přítomnosti. Můžeme ji chápat jako zdroj stability, přesto však není neměnná. Vlivem okolních vlivů prochází různými změnami (Ettlerová, 2006). Tradice může nabývat formy rituálu, což znamená, že její podoba má ustálenou formu. „*Tento pojem označuje výrazný individuální nebo kolektivní způsob chování, který je standardizován, založen na vnucených nebo tradičních pravidlech, vystupuje jako posvátný obyčej.*“ (Linhart et al., 1996, s. 938)

Rituál je obtížně uchopitelný koncept, který je na jednu stranu transparentní a nápadný ve svém uzákonění, na straně druhé tajemný ve svých hranicích a účincích na účastníky (Wolin, & Bennett, 1984). Všem rituálům je společné to, že probíhají podle určitých pravidel, která často zůstávají celá období neměnná. Rituály často vznikají spontánně, to ale neznamená, že bychom si je nemohli sami vymýšlet (Kaufmannová-Huberová, 1998). Právě rituály, na kterých se samy děti podílely, pro ně mívají největší význam.

Rodinný rituál můžeme definovat jako symbolickou formu komunikace, která má za následek spokojenost členů rodiny prostřednictvím opakování a ustáleného chování v čase. Opakující se povaha rituálu významně přispívá ke vzniku a uchování společného kolektivního smyslu pro rodinu, který označujeme pojmem „rodinná identita“. Rituály tuto identitu stabilizují, pomáhají ujasnit role, vymezit hranice a pravidla a říkají členům rodiny „toto je naše rodina“ (Wolin, & Bennett, 1984). Díky časové kontinuitě mnohdy u rodinných rituálů bývá zaručeno opakování po celé generace. Rutiny a rituály hrají důležitou roli při udržování struktury a emočního klimatu každodenního rodinného života rodiny (Spagnola, & Fiese, 2007).

Hlavní rozdíl mezi rituálem a rutinou je ten, že pro rituál je potřeba více lidí. Naopak pro rutinní činnost není společnost ostatních lidí nutná, protože se jedná o jakési seskupení stereotypních úkonů (Ettlerová, 2006). Někdy může být stereotypně vnímán i rituál. Jeho stereotypní průběh však vzniká proto, aby se poukázalo na jeho symbolický význam a rituál se nezměnil pouze

na zautomatizovanou činnost. Rutinou označujeme určité úkony, které jsou charakteristické opakovatelností, stejností a pravidelným opakováním. To vše charakterizuje i rituál, ale pro ten je dál charakteristická určitá míra výjimečnosti a symbolický význam. Dalším rozdílem mezi rituálem a rutinou je důsledek, který má narušení těchto praktik na rodinu. Když jsou narušeny rutiny, vznikne většinou hádka. Při narušení rituálu je však ohrožena soudržnost rodiny. Rutiny i rituály hrají důležitou roli při udržování struktury a emočního klimatu každodenního rodinného života (Spagnola, & Fiese, 2007). Přestože se významy pojmů rituál a rutina liší, jsou vzájemně propletené. Jako příklad můžeme uvést společné stolování, které není čistě rutina ani rituál, obsahuje totiž vlastnosti obou. Například uklízení nádobí ze stolu, či mytí nádobí, bychom označili jako rutinu, ale stolování obsahuje také různé symbolické aspekty, které bychom označili spíše jako rituál (Spagnola, & Fiese, 2007). Příkladem může být stálý zasedací pořádek, nebo specifický průběh štedrovečerní večeře.

1.4.2 Význam rituálů v rodině

Přirozeně se vyskytující rodinné rutiny a smysluplné rituály poskytují dětem jak předvídatelnou strukturu, která řídí chování, tak emoční klima, které podporuje počáteční vývoj (Spagnola, & Fiese, 2007). Rodinné rituály hrají také významnou roli v uspořádání rodinného života (Leon, & Jacobvitz, 2003). V raném dětství umožňují rodinné rituály dítěti zapojit se do aktivit, které prokazatelně přispívají k obohacení slovní zásoby, budování sociálních dovedností, ale také souvisí s pozdějším akademickým úspěchem (Spagnola, & Fiese, 2007).

S rituály se často setkáváme v souvislosti s důležitými vývojovými změnami či milníky, které jsou jak zátěží, krizí, tak zároveň i příležitostí k dalšímu růstu. Ve vývoji dítěte existuje velké množství krizí různého charakteru, daných jak biologickým zráním (růst a vypadávání zubů), tak sociálními změnami (nástup do školy). Dále jsou to krize individuální, jako například potíže ve škole, setkání se smrtí, nebo nemoc. Pohledy na tyto krize jsou individuální. Pro některé dítě je nástup do školy radostná událost, pro jiné velmi stresující zážitek. Problém může nastat ve chvíli, kdy rodič nebo jiná pečující osoba, vidí krizi tam, kde není a obráceně. Rodiče se tedy takzvaně promítají do svých dětí (Kaufmannová-Huberová, 1998). Důležité jsou také rituály přechodu, kterými se osoba dostává do jiné podoby své existence, jedná se například o svatbu či narození dítěte (Sobotková, 2001).

Závěry studie zaměřené na vztah rodinných rituálů s vývojem malých dětí ukazují, že symbolický význam připisovaný rituálům poskytuje náhled na to, jak jsou v rodinách vytvářeny jednotlivé vztahy, které zaručují soudržnost skupiny a tedy ukazují, jakým způsobem drží rodina

pohromadě. Dalším výstupem této studie je předpoklad, že rodinné rituály hrají důležitou roli pro děti ohrožené vývojovými a socioemocionálními problémy (Spagnola, & Fiese, 2007).

1.4.3 Rodinné rituály a partnerský vztah

Smysluplné rodinné rituály bývají spojovány s pozitivními výstupy zahrnující mimo jiné větší spokojenost v manželství (Leon, & Jacobvitz, 2003). Sprunger, Boycem a Gaines (1985, in Spagnola, & Fiese, 2007) uvádí, že matky předškoláků vykazují menší spokojenost ve vztahu než matky kojenců. Když ale matky předškolních dětí zároveň uváděly větší výskyt rodinných rituálů, v úrovni spokojenosti ve vztahu se od matek kojenců nelišily. Možným vysvětlením je, že v rodinách kojenců je vloženo hodně energie do utváření konzistentních pečovatelských postupů, čímž existuje minimum očekávání pro smysluplné rodinné rituály a není tak ovlivněn manželský vztah. Jakmile se však očekává, že rodinný život bude stabilnější, nedostatek emocionálního významu v rituálech může znamenat ohrožení dalších aspektů rodinného života, včetně partnerského vztahu (Spagnola, & Fiese, 2007).

1.4.4 Rodinné rituály ve vývoji dítěte

Bylo prokázáno, že výskyt rodinných rituálů, které se stanou organizovanou a předvídatelnou součástí rodinného života, podporují vývoj dítěte (Spagnola, & Fiese, 2007). Jak je uvedeno v předchozích kapitolách, některé rituály jsou pro vývoj předškolních dětí obzvláště důležité. Například předčítání či vyprávění pohádek, příběhů nebo říkadel pomáhá rozvíjet kognitivní schopnosti dítěte, rozšiřuje vztahový i emocionální rámec a zároveň pomáhá utvářet žádoucí návyky a normy chování. Velmi významný je také vliv předčítání na rozvoj slovní zásoby a předpokládá se také spojitost s budoucím akademickým úspěchem. Dalším významným rituálem je stolování, v jehož průběhu dochází především k rozvoji jazyka a myšlení. Roční rituály a tradice jsou důležité především pro utváření a upevnění rodinných hodnot.

Rituály bývají spojené s pozitivními emočními prožitky. Pozitivní rodinné klima také prospívá správnému vývoji dítěte, protože rodina představuje pro dítě nejvýznamnější prostředí, ve kterém dochází k formování jeho osobnosti (Šulová, 2016; Matoušek, 1993; Spagnola, & Fiese, 2007).

Kromě rituálů, které vývoj podporují, však existují také rituály, které ho brzdí. V takovém případě rituál získává nutkavý charakter a slouží k tomu, aby zabránil strachu z něčeho nového, tedy dalšího vývojového kroku. V tomto případě už není na místě mluvit o rituálu, ale spíše o **nutkavém rituálním jednání**, které slouží k potlačení strachu, ale nedovoluje další vývoj.

Kaufmannová-Huberová uvádí jako příklad nutkavého jednání případ chlapce, který si v průběhu vyučování musel minimálně dvakrát umýt ruce. Tento chlapec cítil zodpovědnost za svou depresivní matku, což u něj vyvolávalo strach, kterého se rituálně zbavoval právě mytím rukou. (Kaufmannová-Huberová, 1998)

Také takzvané **vnucené rituály** nepůsobí na vývoj dítěte příznivě. Vnucené rituály pro dítě nic neznamenaají. Jedná se o aktivity vytvořené rodiči, ke kterým dítě nemá žádný, případně spíše negativní vztah. Takovým rituálům se dítě většinou brání, ať už slovně, nebo určitým typem chování (Kaufmannová-Huberová, 1998).

2. Praktická část

2.1 Úvod

V praktické části bakalářské práce jsem pomocí rozhovorů s matkami a jejich dětmi zkoumala rodinné rituály v rodinách předškoláků. Použitými výzkumnými metodami jsem se pokusila o zmapování toho, jaké rituály se v rodinách předškoláků vyskytují, jak jsou určovány a jak je v dané rodině rituál chápán. Zajímalo mě také, zda se na jejich utváření podílejí i děti. Kromě rituálů všedního dne mě zajímaly také rituály související s dodržováním svátků a tradic, tedy rituály sezónní.

Na předškolní věk jsem se zaměřila proto, že právě v tomto období se děti začínají podílet na chodu domácnosti. Začínají si uvědomovat cyklicky se opakující činnosti a rituál se pro ně v tomto období stává velmi významným.

Výzkum odhaluje odlišnosti ve vnímání rituálu v jednotlivých rodinách, ale také poukazuje na souvislosti mezi rituály a ostatními proměnnými rodinného života, jako je partnerský vztah, výchova, nebo vyváženost rodičovských rolí. Součástí výzkumu je také zhodnocení možného vlivu původní rodiny matky na její současný postoj k rituálům.

Na problematiku rodinných rituálů jsem se zaměřila proto, že je tato oblast velmi často podceňovaná a vztahy s ostatními proměnnými rodinného života jsou opomíjeny. Také kvalitativních studií na toto téma příliš není. Obzvláště českých studií zaměřených na rituály v souvislosti s dětmi a rodinným životem je velmi málo. Moje bakalářská práce by měla přispět k většímu zájmu o tuto problematiku.

2.2 Cíl výzkumu

Cílem mého výzkumu bylo zjistit, jaké pravidelné rituály se v rodinách s předškolními dětmi vyskytují, jak dochází k jejich utváření, jak souvisí s celkovým klimatem rodiny a jaký pohled na ně matky a jejich děti mají. Zajímala mě také shoda ve výpovědi matek a jejich dětí ohledně rituálů. Tedy zda to, co vnímá jako důležité matka, vnímá jako důležité i dítě a naopak. Hlavním cílem studie bylo zachytit pohled matek a dětí na pravidelně se opakující činnosti v rámci rodiny. Dále také zaznamenat, jak je rituál v dané rodině chápán. Zda je vnímán jako možnost příjemného trávení času s rodinou, nebo jako pevně daný řád, pravidlo a povinnost.

2.2.1 Výzkumné otázky

Pomocí sebraných dat a jejich následné analýzy se pokusím odpovědět na tři mnou stanovené výzkumné otázky.

- VO1: Jak matky utvářejí rituály, co je pro ně podstatné a jak vidí jejich význam?
- VO2: Jak rituály vnímají děti?
- VO3: Existuje spojitost v pohledu matek a dětí na rituály, které se v rodině vyskytují?

V průběhu vznikly další otázky, které spíše rozvíjejí hlavní výzkumné otázky:

Rozšiřující otázka k VO1:

- Ovlivňuje matčina zkušenost z původní rodiny její postoj k rituálům v současné rodině?

Rozšiřující otázka k VO2:

- Jaké opakující činnosti si dítě pamatuje?

2.3 Metody

2.3.1 Výzkumná metodologie a design výzkumu

K realizaci mé studie jsem zvolila kvalitativní výzkum, jehož cílem je získat komplexní obraz zkoumaných jevů, založený na hlubokých datech a specifickém vztahu mezi badatelem a účastníkem výzkumu (Švaříček, Šedová & kol., 2007). Nástrojem kvalitativního výzkumu je rozhovor. Já jsem pro svůj výzkum zvolila rozhovor polostrukturovaný, jehož cílem je získat detailní a komplexní informace o daném jevu (Švaříček, Šedová & kol., 2007, s. 13), v případě mého výzkumu tedy o rituálu.

Hlavním úkolem kvalitativního výzkumu je objasnit, jak aktéři chápou sociální situace, proč jednají určitým způsobem, jak organizují své všednodenní aktivity a interakce a které důvody vedly k určitému jednání (Hendl, 2005). Jelikož v mé studii jde především o pochopení postavení rituálu v rodinách, pohledu jednotlivých členů na něj a o to, jak s nimi rodina nakládá, je volba této metody vhodná.

Kvalitativní metodologie je založená na indukci. Dle Hendla (2005) „výzkumník *nesestavuje ze získaných dat skládku, jejíž konečný tvar zná, spíše konstruuje obraz, který získává kontury v průběhu sběru a poznávání jeho částí. Výzkumník ve svém hledání významů a snaze pochopit aktuální dění vytváří podrobný popis toho, co pozoroval a zaznamenal. Snaží se nevynechat nic, co by mohlo pomoci vyjasnit situaci.*“ (Hendl, 2005, s. 52).

Jelikož hlavním cílem mého výzkumu je porozumět rituálům, jakožto sociálním jevům, zvolila jsem pro svůj výzkum zpracování ve formě případové studie, což je detailní studium jednoho nebo více případů. Právě případová studie nám umožňuje pochopit složité sociální jevy. Jelikož se zabývám více případy, jedná se o tzv. mnohonásobnou případovou studii. Pro mnohonásobné případové studie je typické, že se zabývají minimálně dvěma případy, jejichž výsledky se na konci vzájemně porovnávají (Švaříček, Šedřová & kol., 2007).

2.3.2 Výběr respondentů

Hlavní podmínkou při výběru respondentů bylo, aby v rodině bylo alespoň jedno dítě předškolního věku. Výzkumu se účastnilo celkem pět žen a jejich děti v předškolním věku. Jak s dětmi, tak s jejich matkami byl proveden polostrukturovaný rozhovor.

Pro výběr respondentů jsem zvolila techniku záměrného výběru, a to konkrétně na základě dostupnosti.

V následující tabulce je uveden přehled všech respondentů:

Tabulka 1 - přehled respondentů

	Věk	Rodinný stav	Syn/Dcera	Věk dítěte
Karolína	27	vdaná, 2 děti	Terežka	5
Marcela	32	vdaná, 2 děti	Vašík	4
Pavλίna	38	vdaná, 4 děti	Pavλίnka	5
Anna	35	vdaná, 2 děti	Anetka	4,5
Anežka	27	vdaná, 2 děti	Pavλίk	5

2.3.3 Sběr dat

Sběr dat proběhl pomocí polostrukturovaných rozhovorů s respondentkami a jejich dětmi. Všechny rozhovory proběhly v klidném domácím prostředí, aby byl zajištěn komfort respondentů, zejména dětí.

Rozhovor s matkou trval v rozmezí 30-50 minut. Rozhovory se týkaly třech základních okruhů.

- 1) Průběh běžného/volného dne
- 2) Svátky a tradice
- 3) Vzpomínky na vlastní dětství

Hlavní otázky rozhovoru s matkami jsou k nahlédnutí v příloze č.1.

Rozhovory s dětmi trvaly 20-30 minut. K dispozici jsem měla obrázky, které měly děti stimulovat k vyprávění o pravidelných aktivitách a zároveň byl pro ně díky nim rozhovor atraktivnější. Obrázky jsou rozdělené do čtyř kategorií: A, B, C, AB.

A – obrázky s tematikou běžného dne

B – obrázky obsahující aktivity typické pro trávení volných dnů (víkendy, prázdniny, ...)

C – svátky a tradice

AB – pomocné obrázky, kterými lze rozšířit sadu A i B

Obrázky ze skupin A, B, C byly dětem předkládány pokaždé, pomocné obrázky AB výjimečně, když si dítě nevědělo rady, nebo jsem chtěla konkrétním obrázkem podpořit jeho výpověď. Všechny obrázky jsou k nahlédnutí v příloze č. 3.

Dle potřeby se v průběhu dětských rozhovorů dělaly také krátké přestávky. Hlavní otázky dětských rozhovorů jsou k dispozici v příloze č.2.

2.3.4 Analýza dat

Data byla zpracována v souladu s kvalitativní metodologií. Prvním krokem analýzy bylo otevřené kódování, které jsem provedla v programu Atlas.ti. Otevřené kódování je technika, která byla vytvořena v rámci zakotvené teorie, postavit se na ní však dá i řada jiných analytických technik (Švaříček, Šedová & kol. 2007). Pomocí otevřeného kódování jsem získala celkem 257 kódů, které jsem rozdělila do 30 subkategorií, ze kterých jsem následně vytvořila 7 kategorií. Seznam kódů a subkategorií je k nahlédnutí v příloze č.4, tabulka kategorií a subkategorií v příloze č.5.

Nejvýznamnější kategorií je kategorie Rituál. Subkategorie pod ni spadající vyjadřují jednak pohledy dětí na rituál, vnímání rituálu v daných rodinách, vztahy k nim, ale také utváření rituálu

a jeho průběh. Je zřejmé, že právě tato kategorie je pro můj výzkum významná. Také kategorie Režim je pro analýzu velmi důležitá. S ní spojené subkategorie zaznamenávají průběh dne v dané rodině, pravidelné aktivity a vztah k nim, ale zároveň striktnost a řád v dodržování denního režimu. Významnost těchto dvou kategorií je zřejmá také jejich nasyceností.

Ostatní kategorie vyjadřují potřeby dětí nebo matek, vyjádření pocitů, rozdělení péče o děti a domácnost, vztahy s lidmi mimo užší rodinu, ale také aspekty ovlivňující rituál a pohled na něj, nebo vzpomínky matky na vlastní dětství, které mnohdy hraje významnou roli v pohledu na rituály, vztahu k nim, ale také na jejich průběh. Vztahy mezi jednotlivými subkategoriemi jsem vyjádřila pomocí axiálního kódování. Ve výsledné síti axiálního kódování jsem se snažila zachovat kategorie, do kterých jednotlivé subkategorie náleží. Síť axiálního kódování je k nahlédnutí v příloze č. 6.

2.3.5 Etika výzkumu

Pro zachování anonymity byla změněna jména všech respondentů. Změněna byla také všechna ostatní jména, která se ve výpovědích vyskytují a zároveň názvy míst pobytu a pohybu.

Všechny respondentky byly předem obeznámeny s důvodem uskutečnění rozhovoru, jeho cílem i průběhem. Zároveň byly ujištěny o anonymitě. Všechny respondentky souhlasily také s provedením rozhovoru s jejich dítětem. Před provedením rozhovoru jsem respondentky také požádala o možnost pořízení audionahrávek obou rozhovorů, které sloužily výhradně pro účel převodu do psané podoby. K nahrávkám jsem měla přístup pouze já a po převodu do psané podoby byly smazány. Všechny ženy daly souhlas jak k pořízení záznamu rozhovoru, tak k jeho provedení.

2.3.6 Kontrola kvality dat

Kvalita dat byla zajištěna doslovným přepisem audionahrávek rozhovorů. Rozhovory jsem přepisovala v co nejkratší možné době po provedení rozhovoru a co nejdříve přepisy doplnila o své postřehy ve smyslu tónu a rychlosti hlasu, mimiky, pauz a dalších doprovodných reakcí. Citace z přepsaných rozhovorů byly použity v popisu jednotlivých kazuistik.

Konzistence při kódování jsem docílila použitím programu Atlas.ti, který mi pomohl zachovat stálost v zahrnování dat pod kódy. Konzistence byla zajištěna také triangulací, která zároveň rozšiřuje záběr a přidává hloubku. „*Triangulace by měla pomoci vysvětlit plně a komplexně lidské jednání z více než jedné perspektivy.*“ (Švaříček, Šedová & kol., 2007, s. 204). Rozmanitost

pohledů na výzkumnou otázku byla zajištěna zahrnutím výpovědí nejen matek, ale také samotných předškoláků.

2.4 Výsledky

Výsledky jsou prezentovány nejdříve v jednotlivých kazuistikách a poté jsou všechny získané poznatky shrnuty v meziskazuistickém srovnání.

2.4.1 Případové studie

V této části jsou uvedeny kazuistiky všech pěti rodin, resp. matek a jejich dětí.

V každé kazuistice jsou na prvním místě uvedeny informace o matce, její pohled na denní režim, rituály a celkový rodinný život, následně informace o jejím dítěti a jeho pohled na rituál a denní režim. Na konci každé kazuistiky je charakteristika rodiny, rodinného klimatu a specifika vnímání rituálu danou rodinou. Kazuistiky jsou psané tak, aby bylo zřejmé, které činnosti jsou pro rodinu typické a důležité, jaký mají členové rodiny pohled na rituál, a zároveň aby vynikly rozdíly a shody ve vnímání určitých činností matkou a dítětem.

Anna (35) a Anetka (4,5)

Anně je 35 let. S manželem a dvěma dětmi obývají byt v menším městě. Dětem je jeden a půl a čtyři roky. Starší dcera chodí na dopoledne do školky a Anna je na mateřské dovolené s mladším synem. Dříve Anna pracovala v oblasti cestovního ruchu, a přesto, že je v současné době na mateřské dovolené, stále má možnost částečně svoji původní práci vykonávat. Manžel je pracovně velmi vytížen, a proto s rodinou tráví méně času, než by si rodina přála. Jak říká Anna: *„Snaží se být i s náma. Je to ale spíš míň.“*

Chod rodiny má tedy na starost převážně Anna. Anna má tendence den přesně časově strukturovat. V celé její výpovědi je znát velký důraz na režim a řád. Velmi nápadné v její výpovědi je práce s konkrétními časy. *„Čtvrt na dvanáct až třičtvrtě na dvanáct, my to máme na dýl, ten oběd, protože Tomášek už se snaží sám, tak to máme trošku na dýl. No a potom ve dvanáct už pro Anetku do školky. ... takže mezi dvanáctou a čtvrt na jednu vyzvednu Anetku ve školce, vrátíme se zpátky domů. ... Přijedeme někdy po čtvrt na jednu, takže vlečou se oba a nějak to tady spacifikuju a kolem půl jedný chodí Tomík spát.“*

Anna klade velký důraz na čas strávený společně s dětmi. Dceru Anetku vyzvedává ze školky nejdříve, jak to jde. *„Od 12 si je můžeme vyzvedávat, takže mezi 12 a čtvrt na 1 vyzvednu Anetku*

ve školce.“ A příchod ze školky, tedy čas, kdy jsou doma obě děti, označuje za svoji nejoblíbenější část dne. Dětem se Anna věnuje individuálně, dokáže si vyhradit čas, který se bude věnovat jen jednomu dítěti. Anna také vnímá odlišnosti jejich potřeb a zájmů a často režim přizpůsobuje potřebám dítěte. Přestože motiv „přizpůsobení se režimu dítěte“ se v její výpovědi vyskytuje velmi často, stále je znatelná její potřeba kontroly nad situací a určitého řádu. „...snažím se, aby se oba najedli. Musím je teda hodně popohánět.“

Vzniká tak vnitřní konflikt, do jaké míry pravidla a řád určovat a do jaké míry nechat děti do něj zasáhnout. „To je právě teďka dilema, se kterým já bojuju. Jestli – do jaký míry se přizpůsobovat dětem a do jaký míry být ta autorita, když řeknu takhle to bude, tak to takhle bude. Trošku s tím teď momentálně bojuju.“

Přestože si Anna uvědomuje, že je systematický člověk, který přesný režim nějakým způsobem potřebuje, vnímá rituál jako takový spíše negativně. Celkově totiž rituál chápe jako pravidlo a jak sama říká: „něco, co se musí.“ Anna se domnívá, že její postoj k rituálu a pevnému režimu pramení v dětství. Anna měla hodně striktní rodiče. V jejich vzpomínkách na dětství je právě pravidlo a řád na prvním místě. „Já jsem měla rodiče hodně přísný a striktní. Tam právě byl hodně uplatňovanéj ten autoritářskej přístup, že takhle to mamka řekla a takhle to bude. ... možná proto se to ve mně pere.“ Anna se také domnívá, že právě její zkušenost z dětství způsobila, že na ni jakákoliv pravidla a řád působí negativně. „Asi to dělají ty zážitky z dětství. ... Byť teda to na mě působí negativně a asi se tomu snažím i vyhnout, tak v tom člověku to asi z dětství zahlodaný je.“

V rozhovoru s Annou se objevují jasné a velmi konkrétní vzpomínky z dětství na rituály, ať už z průběhu běžného dne, tak rituály týkající se prožívání tradic a svátků. Všechny tyto zážitky zajisté ovlivnily Annin pohled na rituál v současnosti. Co se týče tradic, Annin přístup k nim je spíše neutrální. O současném průběhu tradičních svátků, jako jsou Vánoce, či Velikonoce, Anna mluví spíše popisně, bez hlubšího emočního zaujetí. „...přišli na nás nějakí koledníci, to jo, dostaly jsme vyšupáno obě dvě, rozdaly jsme nějaký sladkosti, vajíčka a tím to v podstatě haslo. Takže jsme vlastně měli v nějakých 9, v půl 10 v to pondělí hotovo.“

Sama Anna se domnívá, že za jejím neutrálním postojem k tradicím stojí také zážitky z dětství. I tady Anna uvádí velmi konkrétní vzpomínku. „...já nesnáším rybí polívku. Protože jsem jí na ty Vánoce musela jíst. A vlastně rybu obecně, i řízek. Já jsem s odporem snědla 3 maličký kousky rybičky, ale prostě musela jsem je sníst, jo. Takže asi jo. I v tomhle smyslu během těch Vánoc, Velikonoc, ... Protože se to takhle prostě slaví, tak jsme to takhle dělali my. Možná proto no, mě to tolik nebere, ty svátky. Protože se to muselo tak dělat.“

Přestože Anna říká, že rituály a řád na ní působí negativně, z rozhovoru s ní je patrné, že řád, pravidla a kontrola nad situací jsou pro jejich rodinný život typické. Rituál je u nich vnímán spíše jako pevně daný režim, nebo záchytný bod. Přesto jsou pro Annu velmi důležité společně strávené chvíle s užší rodinou. I zde však nalézám určitá pravidla.

Přestože pojem „rituál“ na Annu působí negativně, uvědomuje si, že pro fungování rodiny je nezbytný. *„Ať už to na mě působí jakkoliv, tak si zase uvědomuju, že je důležitý mít něco nějak nastavený. Že to asi dává v té rodině a ve vztazích nějaký mantinel, nebo i nějaký návod, jak něco řešit, nebo jak se chovat. Asi jo. Určitě důležitý jsou. Nemůže to být úplně anarchie.“*

Na základě rozhovoru s Anninou dcerou Anetkou víme, že Anetce je čtyři a půl roku. Všední dny tráví dopoledne ve školce, kam chodí velmi ráda. Jako ranní rituál vnímá společnou snídani. Přestože matka snídá až později, když je Anetka ve školce, sedí s nimi u stolu. Její společnost i společnost mladšího bratra u jídla Anetka vnímá jako pravidlo. Jako další ranní rituál Anetka zmiňuje převlékání se do školky. Ví, že do školky ji vodí matka a také ona ji vyzvedává. Konkrétní loučící ani vítací rituál nezmiňuje. Uvědomuje si pravidelnost odchodu ze školky i to, kdo ji vyzvedává. Přestože ví, že ji vyzvedává převážně maminka, uvádí, že nejraději by byla, kdyby ji vyzvedávala maminka, tatínek i bráška společně. Všeobecně je z rozhovoru s Anetkou znát, že má velmi ráda chvíle trávené se všemi členy rodiny společně. Jejich přítomnost uvádí u všech důležitých denních rituálů, jako je společné jídlo, uspávání, ale také situace, kdy jsou všichni společně jen výjimečně – jako například už zmíněné vyzvedávání ze školky.

Z Anetčiny výpovědi je lehce znát matčin důraz na pravidla. Anetka často zmiňuje činnosti, které se „mají“, nebo „musí“ dělat.

„A: A potom? Když už jste doma, převlečení...“

B: Musíme si umýt ručičky, když jsme byli venku.“

A: A potom? Když už máte ručičky umyté?“

B: Tak si je utřeme.“

Jako pravidelný denní rituál si Anetka uvědomuje každodenní uspávání mladšího brášky Tomáška. Je to rituál, který probíhá každý den ve stejnou dobu a probíhá společně. Myslím, že se jedná také o Anetčinu oblíbenou část dne, jelikož jí v rozhovoru sama věnovala velkou pozornost. Jako další pravidelnou a oblíbenou činnost Anetka udává hřiště. Pro návštěvy hřiště sice v rodině nejsou přesně vyhrazené dny, ale když se jde na hřiště, tak většinou odpoledne

po probuzení mladšího Tomáška. Anetka zmiňuje hlavně kontakt s vrstevníky, který pro ni pravděpodobně ze všech aktivit na hřišti hraje nejvýznamnější roli.

Stejně jako odpolední uspávání brášky je pro Anetku velmi významné večerní uspávání, kdy stejně jako odpoledne jdou s maminkou a bráškou do ložnice, kde následně probíhají rituály typické pro rodinu při uspávání. Pro Anetku je nejtypičtější pohádka, kterou jí maminka sice od doby, co uspává ještě Tomáška, nečte, ale prozatím čtení nahradili rituálem jiným, pouštěním pohádky na telefonu.

Anetka také pravidelně dva dny v týdnu navštěvuje kroužky. Jejich pravidelnost si pravděpodobně neuvědomuje.

Ze všech svátků a tradic Anetku hned na první pohled nejvíc zaujaly Vánoce. Anetka má Vánoce nejradši. Typickým rituálem o Vánocích je pro ni pravděpodobně zdobení stromečku, ohledně kterého si pamatuje i drobnosti jako to, že stromeček zdobila s tatínkem, protože maminka byla v tu dobu zrovna nakoupit.

Všeobecně na mě Anetčina výpověď působila tak, že nejdůležitější jsou pro ni společně strávené chvíle s rodinou, a že si díky přítomnosti ostatních členů rodiny rituály pamatuje.

Přestože se Anna i přes své nesympatie k přísnému režimu snaží do rodiny vnést určitý řád, aby byl den pro děti pochopitelnější, jasnější a tím i jednodušší, mám pocit, že pro Anetku jsou významnější spíš společně strávené chvíle, které jí právě dávají pocit jistoty a tvoří pro ni v průběhu dne ony záchytné body. Velkou roli v tom ale určitě hraje i fakt, že kromě již zmíněného režimu se Anna snaží klást důraz i na společně strávené chvíle, které jsou i pro ni samotnou velmi důležité a snaží se pozornost rozdělit mezi obě děti rovnoměrně.

V této rodině převažuje pohled na rituál jako povinnost a pevně daný režim, a to zejména z pohledu Anny. Přesto se zde vyskytuje spousta rituálů, které jsou založené právě na společnosti užší rodiny, a právě ty jsou pro rodinu nejvýznamnější. Širší rodina, příbuzní a prarodiče, v této rodině příliš velkou roli nehrají. Anniny rodiče bydlí příliš daleko na to, aby zde byl možný pravidelný kontakt s nimi, a s příbuznými z otcovy strany není kontakt o moc častější. Přesto se Anna snaží alespoň nějaký kontakt udržet. *„Manželovo rodiče jsou rozvedený, s jeho otcem, vlastně s tchánem se snažíme stýkat, ale oni... když to řeknu kulantně, oni tam ty vztahy nejsou úplně ideální po tom rozvodu, takže to není až tak častý.“*

Marcela (32) a Vašík (4)

Marcele je 32 let a žije v rodinném domku na vesnici s manželem a dvěma dětmi. Staršímu synovi jsou 4 roky, mladšímu 1 rok. Starší syn chodí do školky, do které ho každý den vozí otec. Všeobecně účast obou rodičů na péči o děti je v této rodině hodně vyrovnaná.

Zatímco je Vašík ve školce, Marcela s mladším Ondráškem odjíždí do blízkého města, kde tráví čas se svými kamarádkami, které mají stejně staré děti. Tato aktivita je pravidelná, Marcela uvádí, že probíhá každý druhý den.

Marcela ve své výpovědi často zmiňuje nevýhodu bydlení na vesnici. Vnímá ho jako určité omezení, které má velký vliv na průběh dne. *„...kdybychom byli ve městě, tak jdeš ven s kočárem, že jo. Tam už je to osvětlený, ale tady prostě na vesnici potom když je tma, tak to se mi taky potom nechce s kočárem tady chodit někde po lesích ve tmě.“*

Jako nejoblíbenější část dne Marcela zmiňuje odpolední spánek mladšího syna. K tomuto tématu se často vrací a říká, že je to čas, který má sama pro sebe a jak říká: *„konečně něco udělá“*. V rozhovoru je cítit náznak určitého provinění. *„...nejoblíbenější část dne, kdy spí [smích]. Nebudu lhát. ... Takže teď jako mám ráda ty odpoledne. Asi budu teď za nějakou krkavčí matku [smích], ale teď jo.“*

Manžel přijíždí z práce a zároveň přiváží Vašíka ze školky. Odpoledne a večer rodina tráví pohromadě, nemají žádnou pevně danou aktivitu.

Denní režim Marcela hodně přizpůsobuje potřebám dětí. Klade velký důraz, na základní pravidelné rituály. Má strach, že když je vynechají, nebo změní, naruší to dětem celý den. Proto se vše plánuje tak, aby například odpolední spánek mladšího syna a odpočinek staršího, byly ve stejný čas. *„...je to tak nějak jakoby naplánovaný. Že třeba se musíme držet toho odpoledního spaní. Že třeba v tom kočárku vím, že by mi Ondra nespál tolik, že už jako nemůžeme se rozhodnout, že třeba vyjedeme v 11 někam na výlet, jo, třeba o víkendu, a vrátíme se třeba ve 4 nebo v 5, že se držíme prostě toho fakt, aby spal. Protože to tak má jakoby i nastavený, že se vyspí takhle a že je v pohodě. Že vím, že kdybych ho vzala někam přes odpoledne, tak vím, že si tak neodpočine prostě no. Třeba v kočáru vím, že by mi potom fňukal do večera a byl by protivnej.“*

Víkendy tráví rodina společně, režim o víkendu je volnější, ale pravidelné rituály (snídaně, oběd, odpolední spánek, uspávání) jsou zachovány, přestože jejich průběh je lehce pozměněn. Hned ráno má rodina vlastní víkendový rituál: *„Ráno říkáme, že kdo vstane jako poslední, tak vyhrál, aby Vašík nevstával ráno v 6 [smích].“*

Snídani o víkendu připravuje většinou manžel, což Marcela vnímá jako jejich víkendový rituál. Dopoledne je poklidné, většinou jdou na procházku se psem, nebo zvolí jinou společnou aktivitu. Po obědě Marcela zmiňuje ještě jeden pravidelný a pro ně typický rituál, a to odpočinek staršího Vašíka u pohádky, na kterou se dívají všichni společně, zatímco Ondrášek spí. Jedná se o náhradu za Vašíkův odpolední spánek, který už odmítá.

„Vašík nechce moc odpočívat o víkendu, takže to si - vždycky chci, to víš, že je to na něm vidět potom, že je otrávenej. Je to dlouhý, jakoby je ještě malej. Takže chci, aby aspoň na gauči, když nechce tady, tak aspoň na gauči, aby si odpočinul aspoň u nějaké pohádky.“

Jednou za dva týdny navštěvuje rodina prarodiče, kde většinou Vašík i přespí. Marcela uvádí, že Vašík jezdí k babičce velmi rád, a i z jeho výpovědi je to znatelné. *„Vašík ji úplně zbožňuje, takže ten je tam úplně šťastnej. Takže většinou z pátku na sobotu a někdy v sobotu pro něj přijedu a říká, že ještě zejtra, ať přijedu v neděli.“*

Některé víkendy u babičky zůstává i mladší Ondra a Marcela s partnerem mají čas jen pro sebe. I to je pro oba partnery rituál.

Jako další rodinný rituál uvádí Marcela dovolenou. Rodina jezdí pravidelně na stejné oblíbené místo. Marcela i Vašík zmiňují, že má Vašík velmi rád moře, a také proto se snaží dovolenou nikdy nevynechat. *„...on moře miluje, takže to bychom mu neudělali, abychom ho nevzali.“*

Marcela klade velký důraz na kontakt a čas strávený s širší rodinou. Ve výpovědi spontánně zmiňuje aktivity a činnosti trávené s jejími rodiči, či starší sestrou. Také svátky a tradice tráví se svými rodiči. Pro Marcelu je důležité, aby byli všichni pohromadě. *„A Vánoce to jsme taky... To jsme s našima. Ségra ta je jen se svojí rodinou a já zase nechci, aby naši byli jakoby sami. Takže buď naši přijedou k nám, nebo my jedeme k nim.“*

V oslavách svátků se také objevují rituály zakořeněné v praxi rodiny, jako příklad Marcela uvádí: *„...mamka - to jsme taky teď řešili. Ta si potrpí na 2. Svátek Vánoční je kachna, že jo, to má kachnu i na pouť, takže dodržuju i pouť [smích]. Vánoce, na Velikonoce je taky vlastně kachna, to jsou takový hody “kachnový” [smích].“*

Jako svoji neoblíbenější tradici/svátek Marcela uvádí Vánoce a zejména advent. „...zrovna dneska jak jsem dělala ten věnec jsem si uvědomila, že asi nejradši mám ten předvánoční čas. Že pak si to hrozně užívám, zapaluju si ty svíčky a tak.“

Myslí si, že Vašík má nejraději narozeniny, což později Vašík také potvrdil. Oba se shodli, že na narozeninách má Vašík nejradši dort. „On miluje oslavy a hlavně dort. Já, když se ho zeptám, co by chtěl k narozeninám, tak mi řekne, že dort. Že ho má hrozně rád. [smích]“ Z dětství si Marcela vzpomíná hlavně na léto strávené na zahradě. Hodně času trávila se sestrou, se kterou má dodnes dobrý vztah. Marcela také zmiňuje, že když byla na základní škole, začala její matka znovu studovat, a právě to byl jeden z důvodů, proč byly se sestrou samostatné. „Mamka vlastně studovala, ta začala studovat to mně bylo kolik. 10? 11? Tak si začala dodělávat vejšku, nebo hodně šila... A tak my jsme si vlastně se ségrou tak nějak vystačily.“ Vzpomíná si také na volný čas po škole, který trávila většinou s vrstevníky. Některé její vzpomínky jsou hodně konkrétní. „Ted' jsme zrovna vzpomínaly s holkama: Magion, Vega, že to bylo všechno, co bylo.“ Otec pracoval jako instruktor lyžování a brával Marcelu i se sestrou o víkendech na lyže.

Jako rituál Marcela vnímá hlavně pravidelnost a určitý záchytný bod. Myslí si, že rituály jsou důležité jak pro vztahy v rodině, tak zejména pro spokojenost dětí, kterou Marcela spojuje především v uspokojení fyzických potřeb dítěte. „...i pro tu spokojenost toho dítěte. Protože vím, že když jsme třeba někam jeli a řekli jsme “Tak se vyspí v autě”, tak potom už stejně vidíš, že ten den má rozhozenej.“

Vašíkovi jsou čtyři roky a žije s rodiči a mladším bratrem. Z ranních rituálů je pro něj nejvýznamnější odchod do školky, do které ho vozí otec, jak říká Vašík: „zvířátkovým“, tedy služebním autem. Vašík to vnímá jako pravidelný rituál. Z večerních rituálů si Vašík uvědomuje hlavně koupání a spaní. Říká, že když se koupe ve vaně, jde s ním maminka, když do sprchy, tak s tatínkem. Ohledně uspávání si vybaví večerní čtení a říká, že mu čte někdy maminka a někdy tatínek.

Rozdíl mezi víkendem a všedním dnem Vašík příliš nevnímá. „A: (přítakání) A co z toho třeba děláš ty? Když nemusíš do školky? B: To jsem pořád doma, ale hraju si.“

První, co Vašíka napadne ohledně cestování, je moře. Říká, že k moři jezdí rád. V tom se shoduje s matkou. „Jezdím rád na moře, tam se můžu koupat.“ Ohledně cestování také Vašík zmiňuje, že nemá rád cestování. Myslím, že se na jeho vztahu k cestování se může podílet snaha Marcely přizpůsobit cestování režimu dětí a její strach, že pokud cesta naruší jejich denní režim, bude

to mít značný vliv na průběh celého dne. Tuto obavu také mohl vyslechnout v nějakém rozhovoru mezi dospělými.

Ze svátků a tradic Vašíka jako první zaujaly Vánoce. konkrétně ozdoby na stromečku. Myslím, že velký vliv na to měl hlavně fakt, že rozhovor probíhal v době adventu a doma právě dělali vánoční výzdobu. Nejvíce však zdůrazňoval narozeniny. Stejně jako Marcela, i Vašík zmínil, že je má nejradši, protože dostane dort. Dort je pro Vašíka nejdůležitějším prvkem narozenin. Vašík měl na závěr rozhovoru vybrat obrázek, který se mu nejvíce líbí. Vybral narozeniny a na otázku, proč vybral zrovna tenhle obrázek, odpověděl: „Protože je tam dort a mně dorty chutnají, víš?“

Tato rodina je v porovnání s ostatními výjimečná jak časem, který tráví všichni pohromadě, tak vyváženosti rodičovských povinností. Specifický je také důraz kladený na základní denní rituály, jako je odpolední spánek, nebo tvorba vlastních rituálů.

Rituál je zde vnímán jako pravidelný režim a záchytný bod. Takto ho také Marcela popisuje. I přesto je pro ni velmi důležitá společnost rodiny, původní i současné, v průběhu pro ni důležitých rituálů, a to zejména těch, které souvisí s prožitím svátků a tradic. „...pečení, to mě baví. No, a tak nějak sama, nebo i s mamkou. S mamkou máme hodně dobrej vztah si myslím, takže s mamkou taky hodně pečeme.“ „No a jinak se snažim – chci, aby naši byli s náma.“

U Vašíka hraje velkou roli v zapamatování si rituálu hlavně emoční vztah k dané činnosti – nerad cestuje a díky tomu si pamatuje rituály spojené s cestováním. Má rád dorty, díky tomu dokáže popsat narozeniny a uvědomuje si rituály s nimi spojené. Má rád moře a díky tomu si uvědomuje průběh dovolené, kdy jezdí i kam jezdí.

Pavlína (38) a Pavlínka (5)

Pavlína žije se svojí šestičlennou rodinou v rodinném domku na vesnici. Rodinný domek koupili před dvěma lety, do té doby bydleli v pronajatém bytě. Pavlína má dva syny z předchozího manželství a dvě dcery ze současného. Synům je 17 a 19 let, starší dceři je 7 a mladší Pavlínce 5 let.

Pavlína pracuje jako prodavačka v obchodě s potravinami. Je velmi pracovně vytížená, a protože její manžel má také časově náročnou práci, veškeré povinnosti týkající se domácnosti i dětí jsou na ní. Z rozhovoru s Pavlínou je únava velmi znatelná. Často se v její výpovědi objevuje velká zátěž a touha po odpočinku.

Pavčina v práci tráví šest dní v týdnu. Myslím, že právě její pracovní vytíženost je důvodem, proč ve své domácnosti nechce zavádět žádný řád ani přísný režim. Ráda by si odpočinula, a proto je průběh jejich dne spíš volnější. Pavčina má tendence vnímat spoustu aktivit týkajících se domácnosti spíš jako povinnost. Například vaření Pavčina zmiňuje velmi často, vaření vnímá jako svoji povinnost, kterou za ní nikdo jiný neudělá. I když mluví o odpočinku, konkrétně o tom, že si v neděli může přispat, vzápětí zmiňuje, že na úkor toho ale budou déle obědvat. *„A neděle ta je taková volnější. To si přispím, to se přiznám, sice jsem vzhůru, ale nevylezu no. ... Sice teda potom jíme dýl, oběd, ale...“*

Dalo by se říct, že vaření je pro Pavčinu povinností, která je pro ni symbolem rodinného života. Je to jediná aktivita, kterou Pavčina zmiňuje v souvislosti se změnou režimu s příchodem dětí a rodinného života. *„Jako než jsem měla děti určitě, že jo. Protože jsem nemusela tolik vařit, nebo uvařilo se a bylo to na tři dny třeba...“* Myslím, že vaření je pro Pavčinu denním rituálem, který probíhá vždy ve stejnou dobu, pravidelně, má stejný průběh, ale Pavčina ho nemá příliš v lásce. Přesto právě vaření Pavčiny zabere nejvíce času tráveného doma. *„...když přijedeme ze školky, tak vařím. Takže... Než dovařím, je večer.“*

Neděle je jediným dnem, kdy má Pavčina volno. Proto tento den bere jako jedinou možnost odpočinku. Jejím vlastním rituálem v tento den je možnost si přispat. Neděle je pro Pavčinu typická volným režimem. Občas jede celá rodina k babičce, ale nebývá to příliš často. Tuto návštěvu většinou plánují dcery, případně vzniká spontánně tak, že babička zavolá, aby přijeli.

Pavčina se pravidelnému režimu spíše vyhýbá. Význam rituálu vidí jen tam, kde, jak říká *„jsou na něj zvyklí“*.

Přesto mají s mladší dcerou Pavčinkou společný rituál, týkající se loučení a vítání ve školce. *„Mladší mě zasekne, kdybych odešla a nedala jí pusu, tak mě zasekne a chce teda pusu. Řeknem si pa, nebo ahoj a já pak jedu do práce.“*

Z celého dne se Pavčina nejvíc těší na večer, kdy si odpočne. Večerní rituál, kdy si ona i obě dcery lehnou v ložnici a sledují televizi, u které děti usínají, vnímá jako zakončení dne, kdy si může po celém dni odpočinout.

Svátky a tradice vnímá Pavčina jako možnost trávit volný čas společně s rodinou. O svátcích dodržují tradiční rituály, které k jednotlivým svátkům patří, ale hlavně si užívají přítomnost ostatních členů rodiny.

Z dětství má Pavčina konkrétní vzpomínky už z raného dětství, týkají se hlavně odchodu do školky a snídaně, kterou chystal otec. *„Takže ráno jsme se s taťkou nasnídali, od mamky jsme měli na židli nachystaný věci, takže jsme se oblíkli, nebo nám pomohl, to už fakt nevím, ale vím,*

že vždycky ráno jsme si dali polívku, vajíčka, nebo knedlíky s vajíčkem, to byly tatkově nejlepší snídaně.“

Zajímavé je, že v současné rodině snídaně chybí. „...většinou za chodu, když odcházíme. Takže maj třeba ten kinder mléčnej řez, nebo něco takovýho. Janča (pozn. starší dcera) si vezme třeba půlku rohlíku. Takže za chodu, než dojedeme do vedlejší vesnice, tak snídají. Nesnídáme doma v klidu. Snídáme při cestě.“ Opět zde má velký vliv vytiženost Pavlínky.

Pavlínina práce a celková únava má vliv i na prožívání tradic a svátků. Sama říká, že nejradši má Velikonoce, protože, jak sama říká, „tam není takovej shon a je to takový poklidný“.

Zmiňuje také, že ještě na Štědrý den musí do práce. Proto i tam o některé rituály s rodinou přichází. „...jelikož dělám v tý prodejně, tak na Vánoce chodím ještě do práce, takže stromeček dopoledne zdobí manžel s holkama.“ Vztah k tradicím a svátkům má ale Pavlína hezký, a to zejména kvůli dětem. „Určitě teď mě to baví víc. Protože teď mám děti a člověk, když je vidí šťastný, je to k nezaplacení. A myslím si, že teď tomu věnuju i víc času.“

Pavlínce je 5 let a žije s rodiči a třemi sourozenci. Z ranních rituálů si nejvíce uvědomuje loučení se s matkou ve školce. Stejně jako Pavlína i Pavlínka popisuje jejich společný rituál.

Z rozhovoru s Pavlínkou je zřejmé, že v rodině téměř chybí pevný, pravidelný režim. Pavlínka na spoustu otázek odpovídá: „někdy jo a někdy ne.“. Zajímavé je, že tuto odpověď používá i ve chvíli, kdy se jedná o situaci, která v rodině probíhá každý den. Může to značit, že Pavlínka může pravidelnost lehce postrádat.

„A pak máte večeri?“

B: Někdy jí máme a někdy ne.“

„A: Těšíš se tam?“

B: Někdy ne a někdy jo.“

Odpoledne Pavlínka tráví většinou času hraním si u televize. Velkou roli zde hraje vytiženost rodičů, takže obě dívky jsou samostatné a odpolední aktivity si plánují převážně samy. Přesto má Pavlína velmi ráda chvíle strávené s rodiči. Zejména společenské hry, a přestože tato aktivita neprobíhá pravidelně, z výpovědi je znát, že je pro Pavlínku velmi důležitá. Přestože u společenských her je přítomná především matka, Pavlínka zmiňuje, že hry hraje s otcem, což může značit, že pro Pavlínku je tato situace výjimečná. V souvislosti s hraním společenských her proto zmiňuje jako prvního otce, i přesto, že si uvědomuje, že s maminkou hraje hry častěji.

Právě tyto výjimečné situace, lišící se od denního stereotypu, jsou u Pavlínky klíčové. Jsou pro ni důležité a nejlépe zapamatovatelné.

Svátky a tradice Pavlínka také vnímá výjimečně. Zde je schopná do určité míry postřehnout pravidlo.

„B: Že večeříme všichni společně u stolu a Ježíšek přijde a dá nám pod stromeček dárky. A někdy zazvoní a někdy ne. Jdem tam a rozbalujeme dárky.“

Myslím si, že právě vybočení od stereotypu a výjimečnost těchto dnů způsobuje, že Pavlínka je schopná velmi dobře popsat, jak svátky a tradice prožívají a je schopná vyjádřit velmi konkrétní vzpomínky i na konkrétní, specifické rituály.

„A: ... zdobíte stromeček, nebo vám ho nosí Ježíšek?“

B: Zdobíme ho.

A: S kým?

B: S tátou a s Jančou.

A: Jaký dáváte ozdoby?

B: Modrou, žlutou a červenou. Protože táta má rád Spartu, a to jsou spartánský barvy. [smích]“

Díky vytíženosti obou rodičů nezbývá příliš času na společné aktivity. Děti jsou samostatné a většinu času tráví spolu. Přesto zde najdeme určité rituály, na které se rodina těší, jsou pro ni specifické a při kterých tráví rodina čas pohromadě.

V průběhu roku se rodina dohromady příliš neschází, o to víc jsou pro ně rituály výjimečné. Týká se to zejména rituálů spojených s prožitím svátků a tradic. *„...všichni se sejdem u stolu a jíme. Společně. ... rituál je to, že si sedneme ke stolu a čekáme na ten okamžik, než půjdeme k tomu stromečku.“*

Narozeniny probíhají formou oslav s širší rodinou. S tou rodina udržuje častý, ne ale pravidelný kontakt.

Karolína (27) a Tereška (5)

Karolíně je 27 let a žije s manželem, synem (1,5) a dcerou (5) v rodinném domku na vesnici. Karolína s partnerem žije od svých 16 let v samostatné domácnosti. Na rodinný život se vždy velmi těšila. V současnosti je Karolína na mateřské dovolené s mladším synem Jonášem. Otec má velmi specifickou pracovní dobu, díky které sice může trávit odpoledne s rodinou, především

s dětmi, čas sami na sebe však manželé příliš nemají. Otec odchází do práce ve tři hodiny ráno, a proto chodí večer spát zároveň s dětmi, tedy kolem půl 9. Karolína tak večery tráví o samotě. *„Pak jdu uklidit nádobí, i od odpoledne, který třeba neuklidím, když jsem s nima venku. ... Někdy si i sednu sama k televizi, ale to se pak prodlouží, že třeba si jdu lehnout až po půlnoci.“*

Karolína také uvádí, že od doby, co mají děti, s partnerem moc času sami na sebe nemají. Potom, co Karolína odveze starší Terezku do školky, zůstává s Jonáškem doma sama. *„...doma něco posnídám ještě třeba, protože ráno to nestíhám, že jo, to maminka ráno nesnídá, ta až když je čas. [smích] Takže se nasnídám, ještě něco si dá malej se mnou. ... Pak většinou tak uklidim nádobí, uklidim tam ten brajgl, co tam zůstane od rána a začnu tak připravovat na oběd.“*

V poledne se vrací z práce manžel a obědvají tedy společně, Terezka obědvá ještě ve školce. Kolem třetí hodiny vyzvedává Karolína Terezku ze školky. Přes léto mají společný rituál, jdou spolu na zmrzlinu. *„Většinou se koupí zmrzlina, co tam je. Což ona teda jako vyžaduje velice. [smích] Prostě když se jde ze školky, tak musí být zmrzlina, když tam mají otevřeno. V zimě našťěstí už není, takže... [smích] To se zase třeba musí koupit džusík u babičky v krámu.“*

Odpoledne tráví rodina pohromadě, v příznivém počasí většinou na zahradě. Karolína se věnuje dětem, zatímco manžel se věnuje práci na zahradě, u které si po práci odpočine.

Kolem šesté hodiny jde Karolína chystat večeři a všichni společně se nají. Společná večeře je pro rodinu rituálem, kdy se všichni sejdou a mají čas si po celém dni popovídat. Pro Karolínu s partnerem je to také jeden z mála okamžiků, kdy si mohou téměř bezstarostně užít jeden druhého. Karolína také zmiňuje Terezčiny vlastní rituály, a to takový, že k večeři vyžaduje toust. *„Ted'kon je toust oblíbený jídlo. Nebo pomazánku má ráda, ale většinou toust. Takže Terezka má toust, my třeba něco jinýho.“*

Kromě koupení zmrzliny a toustu k večeři uvádí Karolína i další Terezčiny rituály, na kterých během dne trvá a neumí si bez nich den představit, například to, že ráno se jako první musí pozdravit s domácími mazlíčky, nebo že večer před spaním vyžaduje pohádku, ale specifický rituál má také při usínání s otcem. *„Když usíná sama s Danem, tak jí šolíchá na zádech. To musí, šolíchat na zádech.“*

Pohádku před spaním čte, nebo vypráví Karolína, ale jak sama říká, není to pravidlo, přestože se o to snaží a Terezka pohádku před spaním vyžaduje. *„Ted' každé večer ne, od narození jsem jí četla do loňska a co máme Jonáška, jsem taková celkově unavenější, takže u tý pohádky jsem párkrát taky usla. [smích]“*

K tradicím a svátkům má Karolína velmi dobrý vztah. S měnícím se ročním obdobím mění domácí výzdobu. *„...vždycky jsem to u sebe v domácnosti dělala, že jak šly ty roční období, tak se tomu*

přizpůsobila taková ta výzdoba domů. Takže na jaře jarní motivy, pak Velikonoce, pak léto, potom podzim a ty dušičky, no a Vánoce. Takže se to tak jako měnilo podle toho ročního období.“ Velkou část výzdoby vyrábí sama Karolína a zapojuje se i Tereška. Také z dětství si Karolína vzpomíná na výrobu výzdoby, kterou vyráběla také ona sama, občas s matčinou pomocí.

K jednotlivým svátkům Karolína vytváří vlastní rituály, aby byly svátky pro děti ještě o něco zajímavější. Byla by ráda, aby tyto rituály děti jednou přenesly i do svých budoucích rodin. Jedná se například o pokládání čokoládových penízků za dopis pro Ježíška, nebo o hledání zlatého prasátka na Štědrý den. *„A dělám to, aby to prasátko opravdu viděla, tak koupím takový to zlatý prasátko, čokoládový, schovám jí ho někde na zahradě a když potom má přijít Ježíšek na večer, tak abych jí nějak dostala z baráku ven, tak jim jdu říct, ať jdou najít to zlatý prasátko.“*

Pár takto specifických rituálů si Karolína pamatuje také ze svého dětství. Například také rituál se zlatým prasátkem, jen pojatý trochu jinak.

Karolína si také velmi zakládá na narozeninových oslavách dětí, kdy vyzdobí celý dům pomocí balonků a jiných ozdob. Snaží se tak dětem udělat jejich narozeninový den výjimečný.

Terezce je pět let a bydlí s rodiči, bratrem a několika domácími mazlíčky. Všední dny tráví ve školce, kde se jí velmi líbí a má tam spoustu kamarádů. Tereška si uvědomuje pravidelné denní činnosti a osoby, které jsou u nich přítomné. Například o společném stolování Tereška říká: *„Sama papam. (pozn. snídani) Ale když přijdu ze školky, tak s celou rodinou.“*

Díky pomocným obrázkům Tereška popisuje několik pravidelných aktivit, jako je venčení psů, nebo cvičení dětské jógy. Tereška si uvědomuje také rozdíl všedních dnů a víkendů. Pamatuje si také pravidelné aktivity o víkendech, jako jsou časté návštěvy prarodičů, nebo účast na fotbalových utkání, kde hraje její strýc. Z tradičních svátků si Tereška nejvíce pamatuje Vánoce a velmi podrobně také popisuje rituál se zlatým prasátkem.

Pro tuto rodinu jsou velmi specifické roční rituály spojené s prožíváním svátků a tradic. Z matčiny iniciativy jsou zde utvářeny také vlastní rituály, které dětem pomáhají zaznamenat výjimečnost tradic a lépe se v nich orientovat.

Co se týče denního režimu, průběh dne je spíše volnější, ale jsou dodrženy záchytné body jako například snídane, pravidelný odchod a příchod ze školky vlastní rituál po vyzvednutí ze školky, nebo společná večeře a uspávání.

Velmi výrazný je zde také častý kontakt s prarodiči, a to zejména díky blízkosti bydlení. Rituál v této rodině znamená zejména výjimečnost a společně trávený čas, a to i s širší rodinou. Jak říká Karolína: „*rituál je podle mě něco hezkýho, co se opakuje stejně, ale není to nic úplně všedního.*“ Zároveň je zde velmi znatelná zakořeněnost rituálů v praxi rodiny, a to jak ze strany matky, tak otce. Na závěr Karolína podává poměrně zajímavý pohled na rituál, vnímá jej jako událost, která se vyskytuje v delší historii rodiny a stávají se významnou událostí celého života. „*...i svatba si myslím, sice se neopakuje každý rok, ale rodiče jí mají, ty jí potom máš tu svatbu, a i je to takový hezký, zajímavý. A to je takhle se vším.*“

Anežka (27) a Pavlík (5)

Anežce je 27 let a bydlí ve dvougeneračním domku na vesnici s manželem, dvěma dětmi a manželovými rodiči. Staršímu Pavlíkovi je pět let, mladšímu Pétovi 1,5 roku. Díky přítomnosti prarodičů mají neustálou možnost pomoci s hlídáním dětí.

Pro Anežku byl začátek rodinného života zásadní životní změnou. Když se starší Pavlík narodil, Anežka studovala vysokou školu. Aby se mohla věnovat rodině, studium v posledním ročníku ukončila. Tohoto kroku Anežku nikdy nelitovala a říká, že příchod dítěte pro ni byl jakýmsi vysvobozením. „*...já jsem z té školy byla pořád taková vynervovaná, takže ono mě to tak jako dá se říct vysvobodilo.*“ Nad dalším vzdělání Anežka přemýšlí, nechce ale, aby bylo na úkor rodinného života, který je pro ni momentálně na prvním místě. „*Tak nějak mi vždycky někdo povídá, co studuje, tak si říkám: jo, to by nemuselo být špatný, a tak. Říkám si ale, jestli mi to za to stojí.*“

S příchodem dětí vnímá Anežka ještě jednu velkou změnu, a to méně času na partnerský život. „*Není na sebe čas, že jo. Jsme doma, ale děti tady pokřikují a místo abychom si sami něco řekli, tak se to točí kolem těch dětí.*“ Tuto skutečnost ale vnímá jako přirozený vývoj života, a ne jako něco, co by ráda změnila.

Manžel Pavel podniká z domova. Každé ráno sice odchází do kanceláře, přichází na oběd a vrací se večer, ale jeho pracovní doba není pevná a lze přizpůsobit potřebám rodiny, což Anežka vnímá jako velké plus.

V průběhu dne Anežka utváří pro Pavlíka spoustu rituálů, které mu umožní zapojit se do denního režimu a také se v něm lépe orientovat. „*To máme na hodinách nalepenej proužek, abychom věděli, kdy se bude odcházet, tak to si Pavlík i sám hlídá.*“ „*...ráno máme takovej rituál, že já mu nachystám paňáka. To znamená, že vyndam ze skříně oblečení, který si má vzít a poskládam*

tričko, trenýrky, punčochy, přes to mu dám kalhoty a takhle on vždycky ví, co si má oblíct.“

Tyto rituály si Pavlík uvědomuje a trvá na tom, aby proběhly.

Průběh dne je volnější; Anežka jej spíše přizpůsobuje dětem, než aby ho určovala. Přesto se ale režim opakuje s menšími obměnami stále stejně. Přizpůsobení se dětem probíhá spíše na úrovni toho, jestli si děti chtějí hrát venku, nebo vevnitř, jestli chtějí být na zahradě, nebo jít na procházku. Další přizpůsobení lze najít v čase večeře, který je sice každý den stejný, ale je přizpůsobený oblíbeným pohádkám v televizi. *„Ta pohádka, co je po Sofii je tolik nebaví, tak to většinou jdeme jíst.“*

Další vlastní rituál najdeme u uspávání, kdy jde celá rodina spát společně a tatínek vypráví pohádku, jejíž název vymýšlí Pavlík. Tento moment Anežka také uvádí jako nejoblíbenější část dne a také Pavlík ho zmiňuje jako oblíbený.

Co se týče svátků a tradic, Anežka má nejradši ty, které prožívají všichni společně, a to i s její širší rodinou. S narozením Pavlíka se Anežka vzdala celého dosavadního života a odstěhovala se k partnerovi na jí zcela neznámé místo. Tím se také velmi omezil kontakt s jejími rodiči a celou rodinou. Přestože se Anežka snaží o pravidelný kontakt a jednou za dva týdny jezdí za rodiči i s dětmi na víkend, z její výpovědi je znatelné, že jí častější kontakt s rodiči chybí a přála by si jejich přítomnost hlavně u prožívání svátků a tradic. *„No na ty Vánoce jsme tady a sem přijde tchýně s tchánem, s nima trávíme Štědrej den a k mým rodičům jedeme potom druhej den. Ale je to rozdělený. Není to, že bychom byli všichni pospolu.“* Anežka říká, že s rodiči mluvila o tom, že by chtěla, aby o Vánocích byli všichni společně, ale rodiče nechtěli. *„Zkraje jsem chtěla, aby sem i jeli na ten Štědrej den, ale nechtěli, no. ... Ted' už to беру... Že to tak prostě je. ... Já ani nevím proč. Chtějí mít svoje.“*

Právě kvůli významu, který pro ni má přítomnost její rodiny, má Anežka nejradši rodinné oslavy narozenin. *„...narozeniny, když se všichni sejdeme a přijedou i z mojí strany. Rodiče, prarodiče. To mám ráda spíš, ty oslavy. Protože Vánoce a Velikonoce trávíme tady sami. To tady rodiče ani prarodiče nejsou. Nikoho tady nemám. Proto se mi líbí to, kdy se sejdeme všichni a popovídáme si jako celá rodina.“*

Z dětství je pro Anežku nejdůležitější vzpomínka na velkou zodpovědnost, která na ni byla kladena ze strany rodičů. *„Naši hodně pracovali. Ráno nebyli doma, takže já jsem to i dost často měla na starost, že jsem sestru vodila do školky a pak jsem šla do školy. ...ted' zpětně si uvědomuju, jakou jsem měla zodpovědnost a co všechno po mě vlastně chtěli. My jsme o tři roky, což není zas nějak moc, když ona byla ve školce, tak já v nějaký druhý třídě, tak si myslím, že jsem byla docela malá, když ted' vidím některý druháky.“* Dál Anežka vzpomíná na čas po škole

trávený u babičky, nebo na specifický ranní rituál: „...*jak jsem měla na starost tu sestru, tak naši měli strach, abychom nezaspaly, tak nám volali na záznamník a budili nás [smích]. To byl takovej rituál. Vždycky v 7 táta volal z práce a „holky, vstávejte!“ [smích]“*

Pavlíkovi je 5 let. Každý den chodí do školky, kde pro něj velkou roli hrají vrstevníci, o kterých se sám hodně rozpovídal, aniž by bylo potřeba se doptávat. „*Já mám hodně kamarádů. ... Ty jsou ze školky. Já ti řeknu, jak se jmenujou! ... Jeden můj první kamarád je Vojtík, a Vojtíkovo kamarád je zase Michálek. A Michálkovo kamarád je Tobík.*“

Jak už zmiňovala Anežka, v průběhu dne se vyskytuje spousta menších, specifických rituálů, na kterých Pavlík lpí. I Pavlík takové rituály sám uvádí, například loučení ve školce: „*Tam je ve školce malý okýnko a maminka přijde k tomu okýnku a já ze školky jí zamávám tím okýnkem.*“ Dalším příkladem je večerní rituál s vyprávěním pohádky: „*My si jí ale nečteme, pohádku, my si jí vyprávíme. ... Já vždycky něco řeknu, a to má pak tatínek vyprávět.*“

Pavlík vypráví také o pravidelných návštěvách prarodičů z matčiny strany, ale také o častém kontaktu s prarodiči, kteří bydlí o patro níž, a ke kterým si Pavlík chodí často hrát.

Pavlík si pamatuje všechny tradice a svátky, které se během roku vyskytují. Ke všem umí říct, jak u nich probíhají. Z Vánoc si uvědomuje dárky a také přítomnost prarodičů, z Velikonoc to, že barvení vajíček a to, že chodí s tatínkem „*šupat holky*“ a z narozenin dort, ale také to, že přijedou „*hosté a babička z Kralečic*“.

Většinu aktivit tráví rodina společně, příliš neplánují a nechávají věcem volný průběh. Drží se ale režimu dětí, kterému se přizpůsobují. Rituál pro rodinu znamená společně trávené chvíle, a to jak s užší rodinou, to se týká zejména rituálů ve všední dny, tak s širší rodinou, což je důležité hlavně pro Anežku v době tradičních svátků, jako jsou Vánoce nebo oslavy narozenin.

2.4.2 Mezikazuistické srovnání

Mezikazuistické srovnání je uspořádáno podle předem stanovených výzkumných otázek.

První výzkumná otázka se ptala, jak matky utvářejí rituály, co je pro ně podstatné a jak vidí jejich význam. Rituály ve všech rodinách utváří převážně matky. Vzhledem k tomu, že péči o děti i domácnost mají na starost převážně ony, i rituály vznikají převážně na jejich podnět. Pojetí rituálů obsažených v běžném dni se však liší. Někde jsou vnímány jako povinnost, jako například v rodině Pavlíny, někde jako nezbytná součást pevně daného režimu, jako je tomu

v rodině Anny a v trochu mírnější formě také u Marcely. Marcela i Anna mají pocit, že pevně daný režim je pro výchovu dětí nezbytný a tvoří dětem jakési záchranné body. Většinu aktivit proto přizpůsobují stálému režimu. V rodinách Anežky a Karolíny rituál slouží jako prostředek ke zpestření dne. Právě v jejich rodinách dochází k největší míře utváření vlastních, specifických rituálů. U Anežky se jedná zejména o rituály denní, například oblékání podle „panáka“, u Karolíny o rituály roční, jako například hledání zlatého prasátka na Štědrý den.

Jak je patrné, velký vliv na utváření rituálů má také vyčerpání matky. Z údajů získaných od mých respondentek je zřejmé, že je-li matka vyčerpána, má méně volného času a vyjadřuje touhu po odpočinku, vkládá méně energie do utváření rituálů, tedy i jejich výskyt je menší.

S utvářením rituálu souvisí jistě i vztah matky k rituálu. Co se týče samotného vztahu k rituálu, na něj má vliv dětství matky, zejména to, jakou podobu rituály v původní rodině měly, zda byly vnímány jako povinnost, nebo jako událost spojená s pozitivními emocemi. Tato skutečnost zároveň odpovídá na rozšiřující otázku k první výzkumné otázce, která se ptá na to, jakým způsobem matka z zkušenosti z původní rodiny ovlivňuje její postoj k rituálům v současné rodině. Z mých respondentek je na původní rodinu a rituály v ní nejvíce vázaná Marcela. Marcela je také s původní rodinou v častém kontaktu a také tradiční svátky prožívají společně. Některé rituály z původní rodiny si přenesla také Karolína a v určité podobě i Pavlína. Anna si neuvědomuje žádné rituály ani činnosti, které by si přinesla z původní rodiny, ale vnímá vliv původní rodiny na vztah k rituálům. Jak již bylo zmíněno, pro Annu byl rituál v dětství povinností, na kterou nemá vždy kladné vzpomínky. Anežka měla v dětství velmi vyčerpávané rodiče, a proto jsou její vzpomínky z dětství spojené spíše s povinnostmi, které jako dítě měla. Žádné přenesené rituály si neuvědomuje a ani já je v její výpovědi nezaznamenávám.

Na vztah k rituálu má dále vliv rodičovství, všechny mé respondenty uvedly, že s příchodem dětí se pro ně rituály staly obecně důležitějšími. V tomto případě je na místě upřesnit, že matky mluvily v této spojitosti většinou o rituálech sezónních, jako je prožívání svátků. O něco méně zmiňovaly v této souvislosti rituály všedního dne, o kterých už nemůžeme s jistotou tvrdit, že jejich vztah k nim se s příchodem dětí vždy zlepšil. Můžeme však konstatovat, že vztah k těmto rituálům se zásadně změnil, někdy k lepšímu, někdy k horšímu. Často se stává, že rituály všedního dne matky začaly díky dětem vnímat jako povinnost a projev každodenního stereotypu.

V souvislosti s utvářením rituálů bychom také neměli opomenout zapojení dětí do utváření rituálů. V tomto případě hraje opět velkou roli vyčerpání matky, protože cítí-li matka únavu, vkládá méně energie do utváření rituálu a zapojení dítěte do tohoto utváření většinou vnímá jako další zátěž. Nejvíce jsou děti do utváření rituálů zapojovány v období větších svátků jako

jsou Vánoce a Velikonoce, nejčastěji se jedná o výrobu vlastní sváteční výzdoby. Do těchto příprav jsou děti zapojeny ve všech rodinách, nejvíce je však zapojena Terežka, která s Karolínou vytváří nejen vánoční a velikonoční výzdobu, ale také výzdobu podle aktuálního ročního období. Utváření rituálu dítětem samotným zaznamenávám zejména v loučícím rituálu ve školce. Tento rituál se vyskytuje ve všech rodinách a všechny děti na něm trvají.

Na vztah k rituálu i jeho utváření má bezpochyby vliv také přítomnost otce. Je-li otec přítomen a účastní se aktivně péče o děti a je zapojen do chodu domácnosti, má matka více času na utváření rituálů, více zapojuje děti a také otec se na utváření podílí. Angažovanost otce jak v péči o děti, tak v chodu celé domácnosti byla velmi znatelná ve výpovědi Marcely. Také Anežka uvedla, že se její partner do chodu domácnosti zapojuje. V tomto případě hraje velkou roli volnější pracovní doba, díky které se může otec věnovat rodině, když je potřeba. V ostatních rodinách nejsou otcové příliš přítomni v běžném chodu domácnosti, a to zejména kvůli velké pracovní vytíženosti. I tak ale respondentky uvádějí snahu o společně trávený čas alespoň v rámci možností.

Na utváření rituálů je pro matky nejpodstatnější prospěch dětí. Z výpovědí mých respondentek se ukázalo, že některé matky upřednostňují prospěch ve formě uspokojení fyzických potřeb dětí (Anna, Marcela, Pavlína), jiné ve formě naplnění potřeb psychických, emočních (Karolína, Anežka). V případě mého výzkumu převažoval pohled na rituál jako způsob naplnění fyzických potřeb dítěte. Na základě toho také matky přizpůsobovaly průběh dne potřebám dítěte a snažily se dodržovat pevně stanovený režim.

Kromě potřeb dětí, které jsou na prvním místě, jsou pro matky v utváření podstatné také jejich vlastní potřeby. Opět můžeme zmínit vytíženost matky. V tomto případě matka přizpůsobuje průběh rituálu vlastním potřebám a volnému času. Respondentky také v souvislosti s vlastními potřebami často zmiňují potřebu kontaktu s vlastní původní rodinou. To souvisí převážně s pořádáním rodinných oslav, nebo plánováním víkendových aktivit. V souvislosti s potřebami matky se také objevuje motiv, že by se něco „mělo“. Jako příklad můžu uvést Anninu snahu stýkat se s rodinou, přestože nemají nejlepší vztahy, nebo její snahu udržet děti v kontaktu s vrstevníky.

Druhá výzkumná otázka se ptá na to, jak rituály vnímají děti. Na základě rozhovoru s dětmi jsem byla schopná zaznamenat jen to, zda si dítě rituál uvědomuje, nebo ne, zda jej dokáže popsat, jaký vztah k jednotlivým rituálům má a zda vnímá změnu pravidelných rituálů. Konkrétní pohled dětí na rituál se mi nepodařilo zaznamenat u všech respondentů. Obecně lze ale říct, že děti si

rituály vybavovaly spíše podle osob, které jsou u rituálu přítomné. Naopak pravidelnost se z výpovědi dětí nejevila jako tolik významný prvek. U některých dětí se mi podařilo zaznamenat, co konkrétně je pro ně v rámci rituálu důležité a co se podílí na tom, že si dítě rituál uvědomuje a utváří si k němu vztah, ať už pozitivní nebo negativní. Jak už jsem zmiňovala v jednotlivých kazuistikách, u Anetky je to přítomnost ostatních členů rodiny, stejně tak je tomu u Pavlíka. U Pavlínky hraje významnou roli výjimečnost situace a u Vašíka emoční vztah k dané činnosti – pokud činnost doprovází silnější emoce, potom si jí lépe zapamatuje. U Terezky se mi nepodařilo významný faktor s jistotou určit. Na základě některých informací z rozhovoru se domnívám, že u Terezky hraje roli to, zda se na utváření rituálu nějakým způsobem podílí nebo je aktivně zapojena do průběhu. Právě rituály, kde se tyto aspekty vyskytují Tereška zdůrazňuje. Vzhledem k tomu, že tyto tendence nebyly jednoznačné a neplatily ve všech případech, netroufám si s jistotou tvrdit, že právě to je pro vnímání rituálu u Terezky nejdůležitější.

Z výpovědí dětí je zřejmé, že je nejvíce zaujaly Vánoce, se kterými mají také spojeného Mikuláše (často obrázek s Mikulášem, andělem a čertem označily jako Vánoce). Také narozeniny se u dětí jevily jako oblíbené, zejména u Vašíka, který je označil dokonce jako nejoblíbenější. Velikonoce dokázaly spontánně popsat jen Pavlík a Pavlínka. Tuto skutečnost přisuzuji spíše než vztahu k dané tradici době, která od Velikonoc v době rozhovorů uběhla. Pavlík a Pavlínka byli nejstarší a pravděpodobně právě to je důvod, proč si na Velikonoce sami vzpomněli.

Ke druhé výzkumné otázce se také pojí rozšiřující otázka, která se ptá na to, zda si dítě opakující se činnosti pamatuje. Na to, co se podílí na skutečnosti, zda si dítě činnost pamatuje jsem odpověděla už v předchozí části. Víme také, že tyto faktory se u jednotlivých dětí liší. Pokud bych měla vyjmenovat rituály, které si dítě nejvíce pamatuje, pak z rituálů všedního dne děti nejvíce mluvily o koupání a večerní pohádce a uspávání. O těchto činnostech mluvily všechny děti, které se mého výzkumu zúčastnily. Často také zmiňují společné stolování, loučící rituál ve školce a společné hraní si s rodiči. Protože většina dětí zúčastněných v mém výzkumu má mladšího sourozence, často pro ně pravidelný denní rituál představuje také odpolední spánek mladšího sourozence. V některých případech se na tomto rituálu i podílí (Anetka). Z ročních rituálů, jako jsou oslavy narozenin nebo průběh svátků, si děti nejvíce pamatovaly Vánoce a narozeniny. Nejméně vzpomínek měly na Velikonoce, pravděpodobně zde hrálo roli také to, že v době rozhovorů uběhlo od posledních Velikonoc nejvíce času. Velkou roli v zapamatování si činností hraje nepochybně i to, jak velký důraz těmto činnostem přikládají rodiče.

Poslední výzkumná otázka se ptá na to, zda existuje spojitost v pohledu matek a dětí na rituály, které se v rodině vyskytují. Na základě rozhovorů s respondenty můžeme konstatovat, že určité spojitosti existují. Odpověď na tuto otázku jsem hledala zejména pomocí nalézání shodných výpovědí v rozhovorech dětí s jejich matkami. Většinou děti zmiňovaly stejnou událost jako rodiče ve chvíli, kdy měla matka k dané činnosti kladný emoční vztah, nebo z jiného důvodu přikládala činnosti zvýšenou pozornost. V tomto případě si často i dítě uvědomovalo určitou výjimečnost této situace. Jednalo se většinou o vlastní a specifické rituály, které vznikly přímo v dané rodině a z toho důvodu je jim přirozeně věnováno více pozornosti než jiným rituálům. Bohužel ne vždy se mi podařilo zajistit, aby výpověď dítěte nebyla ovlivněna matkou, která byla u rozhovoru přítomná. V některých případech se matky snažily podnítit dítě k vyjádření těch činností, kterým ony přikládají větší váhu. V případě mých respondentů tedy platilo, že v případě, že se jednalo o rituál, ke kterému měla matka kladný emoční vztah, pak i dítě o tomto rituálu mluvilo kladně. Další shodu jsem našla u líčení oblíbených rituálů dětí. V tomto případě matka i dítě popisovali stejnou oblíbenou událost.

2.5 Diskuze

V této části se pokusím o srovnání svých výsledků s ostatními teoriemi vztahujícími se k tématu a také o jakýsi náčrt významu mojí studie pro další výzkum v oblasti rodinných rituálů. Tato práce se zabývala rodinnými rituály v rodinách s alespoň jedním předškolním dítětem. Součástí práce byl také výzkum na toto téma. Hlavním cílem mého výzkumu bylo zaznamenat, jaké pravidelné rituály se v rodinách s předškolními dětmi vyskytují, jak jsou utvářeny a zachytit jaký pohled na ně matky a jejich děti mají. Myslím si, že pomocí odpovědí na předem stanovené výzkumné otázky se mi podařilo tento cíl naplnit.

Stejně jako Fiese a Spagnola (2007) mohu i já konstatovat, že matky i děti dokážou společné rituály až na drobné výjimky identifikovat a pojmenovat, většina těchto společných aktivit je spojena s pozitivními emocemi. To, že rituály pomáhají udržet rodinu jako celek je z mého výzkumu také patrné. Důraz na přítomnost všech členů rodiny u rituálů byl ve výpovědích mých respondentek značný. Pokud respondentky zmiňovaly, že někteří členové chybí, ve většině případů zároveň vyjádřily touhu po jejich přítomnosti. Barbara Fiese dále dospěla k závěru, že přítomnost rituálů ve vývojových krizích dítěte může tyto krize zmírnit (Fiese, 1993 in Fiese & Spagnola, 2007). K tomuto závěru se moje studie nedobrala, a to jednak kvůli velikosti vzorku, zvolenému designu výzkumu, ale také kvůli zaměření pouze na jednu vývojovou etapu – předškolní věk.

Většina mých respondentek uváděla ve spojitosti s pravidelnými rituály konkrétní čas. Přesto jsem u jedné respondentky zaznamenala, že pravidelné a organizované rituály se v jejich rodině téměř nevyskytují. Wildenger a kol. (2008) uvádějí, že tyto pravidelné a organizované rituály jsou důležité zejména v období nástupu dětí do mateřské školy, kdy se zásadně mění jejich režim a způsob života. Pravidelný režim tak dětem poskytuje alespoň nějakou jistotu v tomto přechodném období. Také jejich výzkum ukázal, že ve většině rodin (75%) se tyto rituály vyskytují, i tak ale zaznamenaly rodiny, kde se vyskytují jen v omezeném množství nebo chybí úplně.

V rámci svého výzkumu jsem zaznamenala velký vliv vytíženosti matek. Jak již bylo popsáno v předchozích kapitolách, vytíženost matky je aspektem, který ovlivňuje rituály v mnoha ohledech. Souvisí s pravidelným režimem, vztahem k rituálu, s jeho průběhem a samozřejmě také se samotným výskytem rituálu v dané rodině. Wildenger a kol. (2008) v rámci svého výzkumu dospěli v tomto ohledu také k zajímavému zjištění. Jejich výsledky naznačují, že v rodinách pracujících rodičů může dojít zejména k narušení rituálu společné večeře. Také jedna z mých respondentek uvádí, že ke společnému stolování u nich dochází velmi výjimečně, spíše vůbec. Jak je z mého výzkumu i z výpovědi samotné respondentky patrné, vliv na tuto skutečnost má zejména pracovní vytíženost obou rodičů.

Matky i děti z mého výzkumu zdůrazňovaly loučící se rituál. V mnoha případech se na jeho utváření podílely děti samotné. O významu tohoto rituálu se zmiňuje také Kaufmannová-Huberová (1998), která vyzdvihuje zejména jeho roli ve zmírnění strachu či úzkosti z mateřské školy. V této souvislosti uvádí příklad chlapce, který měl každodenní potíže s odchodem do mateřské školy. Díky loučícímu rituálu, který sám vymyslel a který se musel konat bez výjimky každý den, do mateřské školy odcházel bez problémů. Kaufmannová-Huberová v této souvislosti také poukazuje na nápaditost dětí v utváření rituálů a jejich schopnosti nalézat díky nim východiska z náročných situací.

V rámci mého výzkumu se mi podařilo odpovědět na všechny stanovené výzkumné otázky, proto ho považuji za přínosný. Námětů na další zkoumání však stále existuje několik. Za přínosné bych považovala například zahrnutí pohledu otce, nebo porovnání rituálů v úplných a neúplných rodinách.

2.6 Limity studie

Jako možné omezení mojí studie vnímám přítomnost matek u rozhovorů s dětmi. Matky měly tendenci do rozhovoru zasahovat a v některých případech vést výpověď dítěte jiným směrem, než by tomu bylo bez její přítomnosti. Přestože zásahy do rozhovorů vnímám jako možné omezení, nesnažila jsem se přítomnosti matek u rozhovoru zabránit. Děti byly díky jejich přítomnosti otevřenější, když si nevěděly rady s odpovědí, obrátily se na matku a očekávaly její pomoc. Některé zásahy matek byly užitečné, a to zejména ve chvíli, kdy dítě popisovalo událost vlastním, specifickým způsobem, nebo použilo vlastní název pro věc, kterému já jsem nebyla schopná porozumět. V tomto případě bylo matčino vysvětlení na místě a prospěšné pro další analýzu dětské výpovědi. Zbytečné a nadbytečné zásahy matek jsem se snažila eliminovat poučením, které předcházelo každému rozhovoru.

Dalším omezením mohly být použité obrázky, které dětem na jednu stranu velmi pomohly v reakcích na mé otázky, na stranu druhou občas mívaly tendence popisovat to, co je na obrázku a ne to, co se ve skutečnosti děje. I v tomto případě byla užitečná přítomnost matky, která mohla uvést věci na pravou míru. Zároveň jsem se v těchto případech vždy ujistovala, zda to dítě vidí jen na obrázku, nebo se to skutečně děje. Případně byly obrázky zakryty a dítě bylo požádáno, aby událost ještě jednou popsalo.

V případě otázek ohledně prožívání jednotlivých sezónních svátků vnímám velké omezení v době, jaká od jednotlivých svátků uběhla. Vzhledem k tomu, že jednou z otázek, které jsem v rámci výzkumu věnovala pozornost, byla to, jaké rituály si děti uvědomují a pamatují, byla velká nevýhoda v tom, že například od Velikonoc uběhlo několik měsíců, zatímco Vánoce byly v té době mnohem aktuálnější. V tomto případě se ukázalo významné použití obrázků, díky kterým si děti alespoň na nějaké momenty ohledně vzdálenějších svátků vzpomněly.

3. Závěr

Hlavním tématem této bakalářské práce bylo popsat rituály, jejich význam a způsob jejich utváření v rodinách s předškolním dítětem. Výzkumná část poskytuje náhled na rituály a vše, co je s nimi v konkrétních rodinách spjaté. Specifikem mého výzkumu je zahrnutí pohledu dětí na danou problematiku. Díky tomu práce přináší pohled nejen matek na významné momenty v životě rodiny, ale zároveň máme možnost poznat i to, jakým způsobem tyto momenty prožívají děti samotné.

Výsledky ukazují, že existují dva hlavní pohledy matek na rituál. Rituál bývá vnímán na jedné straně jako pevně daný režim a řád, na straně druhé jako prostředek sloužící ke zpestření dne a možnost společného trávení času. Dále je zřejmé, že rituály utváří převážně matky. Na utváření, ale také na průběh rituálu a vztah k němu má největší vliv vyčerpání matky. Ta souvisí také se zapojením dítěte do utváření. Pokud je matka vyčerpána, má tendenci vnímat zapojení dítěte jako další zátěž. Na výskytu rituálu se matkám jeví jako nejvýznamnější uspokojení potřeb dítěte. Ukázalo se, že některé matky kladou důraz spíše na uspokojení fyzických potřeb, jiné upřednostňují naplnění potřeb emočních.

Vztah matek k rituálu se mění s příchodem prvního dítěte. V souvislosti se sezónními rituály matky uvádějí, že s příchodem dětí pro ně tyto rituály nabyly na důležitosti.

Zahrnutí pohledu předškolních dětí ukázalo, že pro děti je významná přítomnost dalších osob u rituálu. Tato skutečnost se zdá být významnější než pravidelné opakování. Význam ve vztahu dítěte k rituálu má také vztah matky k dané činnosti. Pokud má matka k rituálu pozitivní vztah, věnuje mu větší pozornost, a tedy i dítě si tento rituál lépe zapamatuje a utvoří si k němu pozitivnější vztah.

Přínos této práce vidím zejména v zachycení subjektivních pohledů na rituál nejen matek, ale také dětí samotných. Protože rituál je nedílnou součástí rodinného života, značný význam shledávám také v pojmenování aspektů, které mají vliv na utváření rituálu i vztah k němu.

Použitá literatura

1. Ardel, M., & Eccles, J. S. (2001). Effects of mothers' parental efficacy beliefs and promotive parenting strategies on inner-city youth. *Journal of Family issues*, 22(8), 944-972.
2. Bandura, A. (1982). Self-efficacy mechanism in human agency. *American psychologist*, 37(2), 122.
3. Denham, S. A., Caverly, S., Schmidt, M., Blair, K., DeMulder, E., Caal, S., ... & Mason, T. (2002), Preschool understanding of emotions: contributions to classroom anger and aggression. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 43(7), 901–916.
4. Ettlrová, M. (2006), *Role a význam tradic v životním způsobu* (Diplomová práce). Praha: Univerzita Karlova.
5. Fiese, B. H., Hooker, K. A., Kotary, L., & Schwagler, J. (1993). Family rituals in the early stages of parenthood. *Journal of Marriage and the Family*, 55(3), 633-642.
6. Fontana, D. (2014), *Psychologie ve školní praxi*. Praha: Portál.
7. Helus, Z. (1973), *Psychologické problémy socializace osobnosti*. Praha: SPN.
8. Hendl, J. (2005), *Kvalitativní výzkum: Základní metody a aplikace*. Praha: Portál.
9. Henry, G. T., & Rickman, D. K. (2005), Do peers influence children's skill development in preschool? *Economics of Education Review* 26(2007), 100–112.
10. Kaufmannová-Huberová, G. (1998), *Děti potřebují rituály*. Praha: Portál.
11. Kopřiva, P., & Nováčková, J. (2015). *Respektovat a být respektován*. Praha: Spirála.
12. Langmaier, J., & Matějček, Z. (2014), *Psychická deprivace v dětství*. Praha: Karolinum.
13. Leerkes, E.M., Blankson, N.A., & O'Brien, M. (2009), Differential effects of maternal sensitivity to infant distress and nondistress on social-emotional functioning. *Child development*, 80(3), 762-775.
14. Leerkes, E. M., Blankson, A.N., O'Brien, M., Calkins, S. D., & Marcovitch, S. (2011), The relation of Maternal Emotional and Cognitive Support During Problem Solving to Pre-Academic Skills in Preschoolers. *Infant Child Development*. 20(6), 353-370.
15. Leon, K., & Jacobvitz, D. B., (2003), Relationships Between Adult Attachment Representations and Family Ritual Quality: A Prospective, Longitudinal Study. *Family Process*. 42(3), 419-432.
16. Linhart, J., Petrussek, M., Vodáková, A., & Maříková, H. (1996), *Velký sociologický slovník*. Praha: Karolinum.
17. Matějček, Z. (2005), *Prvních 6 let ve vývoji a výchově dítěte*. Praha: Grada.
18. Matoušek, O. (1993), *Rodina jako instituce a vztahová síť*. Praha: Sociologické nakladatelství.
19. Mentel, A., Orel, M., & Obereignerů, R. (2016), *Vybrané aspekty sebepojetí dětí a adolescentů*. Olomouc: Univerzita Palackého.

20. Meuwissen, A. S., & Carlson, S. M. (2015), Fathers matter: The role of father parenting in preschoolers' executive function development. *Journal of Experimental Child Psychology*, 140, 1–15.
21. Piaget, J. (1966), *Psychologie inteligence*, Praha: SPN.
22. Sobotková, I. (2001), *Psychologie rodiny*. Praha: Portál.
23. Spagnola, M., & Fiese, B. H. (2007), Family Routines and Rituals: A Context for Development in the Lives of Young Children. *Infants & Young Children*, 20(4), 284-299.
24. Šulová, L. (2016), *Raný psychický vývoj dítěte*. Praha: Karolinum.
25. Šulová, L., & Zaouche-Gaudron, Ch. (2003) *Předškolní dítě a jeho svět*. Praha: Karolinum.
26. Švaříček, R., & Šedřová, K. (2007), *Kvalitativní výzkum v pedagogických vědách*. Praha: Portál.
27. Vágnerová, M. (2010), *Psychologie osobnosti*. Praha: Karolinum.
28. Vágnerová, M. (2017), *Vývojová psychologie: dětství a dospívání*. Praha: Karolinum.
29. Wildenger, L. K., McIntyre, L. L., Fiese, B. H., & Eckert, T. L. (2008), Children's Daily Routines During Kindergarten Transition. *Early Childhood Educational Journal*. 36(1), 69–74.
30. Wolin, S. J., & Bennett, L. A. (1984), Family Rituals. *The Family Process*, 23, 401-420.

Přílohy

Příloha č. 1 – Otázky polostrukturovaného rozhovoru s matkou

1. Souhlasíte s provedením rozhovoru?
2. Řekněte mi něco o sobě a Vaší rodině.
3. Popište mi, jak u vás doma probíhá běžný den.
4. Na co se nejvíc těšíte? Na co se nejvíc těší Váš syn/dcera?
5. Jak nejčastěji trávíte víkendy?
6. Kdo u vás doma nejčastěji plánuje?
7. Jak se stavíte k dodržování tradic? Které svátky u vás doma slavíte?
8. Kterou tradici máte nejradši? Kterou tradici má nejradši Vaše dcera/syn?
9. Které tradici věnujete doma největší pozornost?
10. Děláte doma sváteční výzdobu?
11. Jak doma slavíte narozeniny/svátek členů rodiny?
12. Vzpomněla byste si na nějaké významné momenty z dětství? Jak u vás probíhal běžný den, jaké svátky jste slavili, ...
13. Co si představujete pod pojmem rodinný rituál?
14. Jsou podle Vás rituály důležité?

Příloha č. 2 – Otázky polostrukturovaného rozhovoru s dítětem

1. Řekl/a bys mi něco o sobě? Kolik je Ti let, s kým bydlíš, ...
2. Teď ti ukážu nějaké obrázky, a zkus si z nich vybrat takové, na kterých mi ukážeš, jak u vás doma vypadá normální všední den (takový, kdy chodíš do školky). [předložení sady obrázků A]
3. Na co se nejvíc těšíš a proč? / Co se Ti nejvíc líbí a proč?
4. Na co se nejméně těšíš a proč? / Co se Ti nejméně líbí a proč?
5. Jak u vás vypadá víkend nebo prázdniny? Den, kdy nemusíš do školky? [předložení sady obrázků B]
6. Co z toho děláš nejradši a proč? / Co se Ti nejvíc líbí a proč?
7. Co z toho děláš nejméně rád/a a proč? / Co se Ti nejméně líbí a proč?
8. Teď ti ukážu poslední obrázky, na kterých jsou různé oslavy a svátky. Zkus je pojmenovat a vyber ty, které doma slavíte. [předložení sady obrázků C]
9. Co z toho máš nejradši a proč? / Co se Ti nejvíc líbí a proč?
10. Co z toho máš nejméně rád/a a proč? / Co se Ti nejméně líbí a proč?

Příloha č. 3 – Sady obrázků použitých u dětských rozhovorů

Sada obrázků A

Sada obrázků B

Sada obrázků C

Sada obrázků AB

Příloha č. 4 – Seznam kódů a subkategorií

Kód	Subkategorie
absence rituálu	výskyt rituálu
absence řádu	pravidelný režim
absence společného stolování	výskyt rituálu
absence tradice	výskyt rituálu
aktivní odpočinek	volný čas matky
ambivalentní pohled na rituál	vnímání rituálu
angažovanost otce	přítomnost otce
barvení vajíček	činnost spojená s tradicí/svátkem
bydlení s prarodiči	kontakt s prarodiči
čas na partnerský vztah	partnerský vztah
čas na sebe	volný čas matky
čas trávený s domácími mazlíčky	průběh dne
čas trávený s otcem	přítomnost otce
čas trávený s otcem v dětství	dětství matky
čas trávený s prarodiči	kontakt s prarodiči
čas trávený venku	průběh dne
časté návštěvy prarodičů	kontakt s prarodiči
častý kontakt s prarodiči	kontakt s prarodiči
čtení	průběh dne
dárky	činnost spojená s tradicí/svátkem
dětská potřeba spoluutváření rituálu	potřeby dětí, spoluutváření rituálu
dilema autorita X podřízení dětem	rodičovská péče, vyjádření pocitů
dítě lpí na rituálu	pohled dítěte na rituál
dítě nelpí na rituálu	pohled dítěte na rituál
dítě si neuvědomuje rituál	pohled dítěte na rituál
dítě si neuvědomuje tradici	pohled dítěte na rituál
dítě si uvědomuje rituál	pohled dítěte na rituál
dítě si uvědomuje tradici	pohled dítěte na rituál
dítě vnímá změnu rituálu	pohled dítěte na rituál
dítě vyžaduje individuální přístup	potřeby dětí
dítě vyžaduje společnost celé rodiny	potřeby dětí
dítě vzpomíná na tradici/svátek	pohled dítěte na rituál

dodržování základních tradic	výskyt rituálu
dojem absence rituálu	výskyt rituálu
dopoledne v školce	průběh dne
dort	činnost spojená s tradicí/svátkem
dovolená	ritualizované cestování
fungování matky mimo rodinu	vytíženost matky
hraní si	průběh dne
hraní si ve vaně	průběh dne
hřiště	průběh dne
chybějící členové užší rodiny v rámci tradic/svátků	průběh rituálu
individuální pozornost dítěti	rodičovská péče
jasná vzpomínka z dětství	dětství matky
jednostranná péče o děti	rodičovská péče
konkrétní vzpomínka dítěte	pohled dítěte na rituál
konkrétní vzpomínka dítěte na tradici/svátek	pohled dítěte na rituál
konkrétní vzpomínka z dětství	dětství matky
kontakt s přáteli	kontakt s lidmi mimo rodinu
kontakt s původní rodinou	kontakt s širší rodinou
kontakt s vrstevníky	kontakt s lidmi mimo rodinu
koupání	průběh dne
koupání se sourozencem	průběh dne
kreslení	průběh dne
lidové tradice a zvyky	činnost spojená s tradicí/svátkem
loučení	výskyt rituálu
málo času na partnerský život	partnerský vztah
mobilní telefon	průběh dne
nahrazení rituálu jiným	utváření rituálu
nákupy	průběh dne
nalézání nových aktivit	utváření rituálu
narozeninová výzdoba	činnost spojená s tradicí/svátkem
narušené vztahy s širší rodinou	vztah s širší rodinou
narušení režimu vlivem chybějícího rituálu	pravidelný režim
návštěvy prarodičů	kontakt s prarodiči
návštěvy příbuzných	kontakt s širší rodinou

návštěvy známých	kontakt s lidmi mimo rodinu
návyky	návyky
negativní postoj k tradici/svátku	vztah k rituálu
negativní postoj k rituálu	vztah k rituálu
negativní postoj k zahraničním svátkům	vztah k rituálu
negativní vztah dítěte k rituálu	pohled dítěte na rituál
negativní vztah dítěte k tradici/svátku	pohled dítěte na rituál
negativní vztah k tradici	vnímání rituálu
nejistota	vyjádření pocitů
nejméně oblíbená aktivita dítěte	vztah k aktivitám
nemožnost pomoci s hlídáním dětí	vytíženost matky
nepravidelnost	pravidelný režim
neutrální vztah dítěte k aktivitě	vztah k aktivitám
neutrální vztah dítěte k rituálu	pohled dítěte na rituál
neutrální vztah k rituálům	vztah k rituálu
neutrální vztah k tradicím	vztah k rituálu
obava z chybějícího režimu	pravidelný režim
občasná aktivita	průběh dne
občasné návštěvy prarodičů	kontakt s prarodiči
občasné návštěvy příbuzných	kontakt s širší rodinou
oběd	průběh dne
obhajoba, vysvětlení	vyjádření pocitů
oblíbená aktivita	vztah k aktivitám
oblíbená aktivita dítěte	vztah k aktivitám
oblíbená část dne	vztah k aktivitám
oblíbená tradice dítěte	pohled dítěte na rituál
oblíbená tradice/svátek	vztah k rituálu
oblíbené jídlo dítěte	vztah k aktivitám
obvyklá tradice	průběh rituálu
oddělená aktivita otce	přítomnost otce
oddělené prožití svátku/tradice s rodinou	průběh rituálu
odchod do školky	průběh dne
odchod do školky s matkou	průběh rituálu
odchod do školky s otcem	průběh rituálu, přítomnost otce
odpolední odpočinek	průběh dne

odpolední spánek mladšího sourozence	průběh dne
oslava s širší rodinou	kontakt s širší rodinou
otec pracuje z domova	přítomnost otce
otec spí odděleně	přítomnost otce
péče o sourozence v dětství	dětství matky
pečení cukroví	činnost spojená s tradicí/svátkem
pevný režim	pravidelný režim
pevný režim v dětství	dětství matky
plánování	pravidelný režim
pocit "to bych měla zvládat lépe"	vyjádření pocitů
pocit odloučení od původní rodiny	vyjádření pocitů
pocit viny	vyjádření pocitů
počítač	průběh dne
podobnost víkendů se všedními dny	stereotyp
pohádky	průběh dne
pomoc s hlídáním dětí	vytíženost matky
pomoc s utvářením tradic	spoluutváření rituálu
potřeba kontroly nad situací	potřeby matky
potřeba odpočinku	potřeby matky
potřeba řádu	potřeby matky, pravidelný režim
povídání si	průběh dne
pozitivní postoj k tradici/svátku vlivem dětí	vztah k rituálu, vliv dětí
pozitivní postoj k zahraničním svátkům	vztah k rituálu
pozitivní vztah dítěte k prarodičům	kontakt s prarodiči
pozitivní vztah dítěte k rituálu	pohled dítěte na rituál
vztah dítěte k tradici	pohled dítěte na rituál
pozitivní vztah k rituálu	vztah k rituálu
pravidelná aktivita	pravidelný režim
pravidelné průběh dne	pravidelný režim
pravidelný kontakt s prarodiči	kontakt s prarodiči
pravidelný režim	pravidelný režim
procházka	průběh dne
přání zavést nový rituál	utváření rituálu
přednost času tráveného s dětmi před povinnostmi	rodičovská péče

přesný čas	pravidelný režim
příchod otce z práce	průběh dne, přítomnost otce
příprava na svátky na matce	vytíženost matky
přirozená změna režimu, vývoj života	pravidelný režim, utváření rituálu
přítomnost matky u rituálu	průběh rituálu
přítomnost otce u rituálu	přítomnost otce
přítomnost rodiče u rituálu	rodičovská péče
přizpůsobení režimu dítěti	rodičovská péče, vliv dětí
přizpůsobení se dítěti	vliv dětí
přizpůsobení se situaci	pravidelný režim
psaní Ježíškovi	činnost spojená s tradicí/svátkem
raná vzpomínka (předškolní věk)	dětství matky
ranní chaos	pravidelný režim
ranní návyky	průběh dne
rituál	výskyt rituálu
rituál jako něco, podle čeho se dítě učí	vnímání rituálu
rituál jako nositel vztahu mezi rodiči a dětmi	vnímání rituálu
rituál jako povinnost	vnímání rituálu
rituál jako pravidelná aktivita	vnímání rituálu
rituál jako řád	vnímání rituálu
rituál jako společně trávený čas	vnímání rituálu
rituál jako výjimečnost	vnímání rituálu
rituál jako záchytný bod	vnímání rituálu
samostatnost dítěte	samostatnost dítěte
shon	pravidelný režim
sledování TV	průběh dne
snaha být dobrým rodičem	rodičovská péče
snaha o kontakt s původní rodinou	potřeby matky, kontakt s širší rodinou
snaha o pravidelnost	pravidelný režim
snaha trávit čas společně	společně trávený čas
snaha udržet řád	pravidelný režim
snaha vyhnout se rituálu	vztah k rituálu
snídaně	průběh dne
spaní u prarodičů	kontakt s prarodiči
spaní ve školce	průběh dne

specifická tradice	průběh rituálu
specifický pohled na rituál	vnímání rituálu
specifický rituál	průběh rituálu
společenské hry	průběh dne
společná snídaně	průběh rituálu, společně trávený čas
společná tradice pro více svátků	výskyt rituálu
společná večeře	průběh rituálu, společně trávený čas
společné hraní	společně trávený čas, průběh dne
společné spaní	společně trávený čas, průběh dne
společné stolování	průběh rituálu, společně trávený čas
společně trávený čas	společně trávený čas
společné usínání	průběh rituálu, společně trávený čas
společné vaření	společně trávený čas, průběh rituálu
společný oběd	průběh rituálu, společně trávený čas
spoluutváření rituálu	spoluutváření rituálu
srovnávání dětí	rodičovská péče
stejný režim během svátku	Stereotyp, průběh rituálu
stereotyp	stereotyp
svačina	průběh dne
svátek s širší rodinou	kontakt s širší rodinou
svátek v kruhu užší rodiny	kontakt s širší rodinou
televize jako kulisa	průběh dne
tradice jako povinnost	vnímání rituálu
tradice s největší mírou pozornosti	vztah k rituálu
uklizení	průběh dne
určování rituálu rodičem	utváření rituálu
uspávání	průběh dne
utváření tradice matkou	utváření rituálu
utváření vlastních rituálů	utváření rituálu
uvědomění si důležitosti rituálu	vztah k rituálu,
uvědomění si odlišnosti režimu před dětmi	vliv dětí
vaření	průběh dne
večerní rituály	průběh dne
večerní uklizení	průběh dne
večerníček	průběh dne

vzpomínka na velké nároky ze strany rodičů v dětství	dětství matky
vítání	výskyt rituálu
vlastní rituál	utváření rituálu, průběh rituálu
vliv délky trvání svátku na jeho prožívání	ostatní jevy mající vliv na rituál
vliv dětí na postoj k tradici/svátku	vliv dětí
vliv mladšího sourozence	ostatní jevy mající vliv na rituál
vliv původní rodiny na dodržování tradic	ostatní jevy mající vliv na rituál
vliv rodiče	rodičovská péče
vliv rodiče k postoji k tradicím	ostatní jevy mající vliv na rituál
vliv zážitků z dětství na současnost	ostatní jevy mající vliv na rituál
vnímání chyb vlastních rodičů	vyjádření pocitů
volná pracovní doba otce	přítomnost otce
volný pravidelný režim o víkendu	pravidelný režim
volný režim	pravidelný režim
vstávání	průběh dne
výjimečnost tradic	vnímání rituálu
výlet	ritualizované cestování
vyprávění pohádky	průběh dne
výrazná změna života s příchodem dětí	rodičovská péče, vliv dětí
výroba vlastní výzdoby	utváření rituálu
vytíženost matky	vytíženost matky
vytíženost otce mimo rodinu	přítomnost otce
vyvážené fungování rodičů	rodičovská péče
výzdoba	činnost spojená s tradicí/svátkem
výzdoba dle roční doby	výskyt rituálu
vyzvedávání ze školky	průběh dne
vzpomínka na čas trávený venku	dětství matky
vzpomínka na neutrální postoj k tradicím	dětství matky
vzpomínka na prarodiče	dětství matky
vzpomínka na pravidelný rituál	dětství matky
vzpomínka na prázdniny	dětství matky
vzpomínka na průběh rána	dětství matky
vzpomínka na průběh Vánoc	dětství matky
vzpomínka na specifický rituál	dětství matky

vzpomínka na vytíženost matky	dětství matky
vzpomínka na vytíženost rodičů	dětství matky
vzpomínka na fungování rodičů	dětství matky
vzpomínka na volný čas po škole	dětství matky
zakořeněnost rituálu v praxi rodiny	ostatní jevy mající vliv na rituál
zapojení dítěte do chodu domácnosti	spoluutváření rituálu
zapojení dítěte do příprav	spoluutváření rituálu
zásah rodiče	rodičovská péče
zdobení stromečku	činnost spojená s tradicí/svátkem
zevšednění rituálu	stereotyp
změna atmosféry vlivem svátku	průběh rituálu
změna povahy vlivem rodičovství	vliv dětí
změna průběhu tradice vlivem dětí	vliv dětí, průběh rituálu
změna režimu vlivem svátku	ostatní jevy mající vliv na rituál
utváření rituálu	průběh rituálu
utváření rituálu o víkendu	průběh rituálu
zodpovědnost	rodičovská péče

Příloha č. 5 – Tabulka kategorií a subkategorií

Subkategorie	Kategorie
výskyt rituálu	Rituál
pravidelný režim	Režim
společně trávený čas	Režim
volný čas matky	Režim
vnímání rituálu	Rituál
rodičovská péče	Fungování rodičů
činnost spojená s tradicí/svátkem	Rituál
kontakt s prarodiči	Kontakt s lidmi mimo užší rodinu
partnerský vztah	Fungování rodičů
průběh dne	Režim
přítomnost otce	Fungování rodičů
dětství matky	Dětství matky
potřeby dětí	Vyjádření potřeb
pohled dítěte na rituál	Rituál
vytíženost matky	Fungování rodičů
průběh rituálu	Rituál
kontakt s lidmi mimo rodinu	Kontakt s lidmi mimo užší rodinu
kontakt s širší rodinou	Kontakt s lidmi mimo užší rodinu
utváření rituálu	Rituál
vztah s širší rodinou	Kontakt s lidmi mimo užší rodinu
návyky	Režim
vztah k rituálu	Rituál
vyjádření pocitů	Vyjádření potřeb
vztah k aktivitám	Režim
stereotyp	Režim
spoluutváření rituálu	Rituál
potřeby matky	Vyjádření potřeb
vliv dětí	Aspekty ovlivňující rituál
samostatnost dítěte	Režim
ostatní jevy mající vliv na rituál	Aspekty ovlivňující rituál

Příloha č. 6 – Síť axiálního kódování

